

GODS GENERAALS VAN DE WERELD

DEEL 1

Uit alle volken

*Acht christenen uit Azië en Afrika, van
Kiai Sadrach tot Janani Luwum*

*Een grote menigte, die niemand tellen kon,
uit alle naties, stammen, volken en talen.*

Openbaring 7:9

WIM KAMPHORST

GODS GENERAALS VAN DE WERELD · DEEL 1

Uit alle volken

*Acht christenen uit Azië en Afrika, van Kiai Sadrach tot Janani
Luwum*

WIM KAMPHORST

Inhoud

Inleiding: uit alle volken	2
Kiai Sadrach: de Javaan die naast de zendeling ging zitten	5
Pandita Ramabai: de geleerde die met ossenkarren terug- kwam	17
William Wadé Harris: de profeet op blote voeten	30
Josephine Bakhita: de slavin die haar Meester koos	43
Gil Sun-ju: de man die bad voordat het licht werd	55
Sundar Singh: de sadhoe in het gele gewaad	67
John Sung: de doctor die zijn diploma's in zee gooide	80
Janani Luwum: de herder die bleef staan	93
Nawoord	106

Uit alle volken. Gods generaals van de wereld, deel 1

© 2026 Wim Kamphorst

Stichting (F)Luister Nederland

Bijbelcitaten zijn overgenomen uit de Herziene Statenvertaling © 2010 Stichting HSV.

Eigen uitgave. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Bij elk hoofdstuk staan de geraadpleegde bronnen. Verhalen die alleen uit de eigen getuigenis van een persoon of uit latere overlevering bekend zijn, of die niet te controleren zijn, worden in de tekst en in het slotoverzicht van elk hoofdstuk zo benoemd.

Dit boek is gratis te lezen en te downloaden op wimkamphorst.nl.

Inleiding: uit alle volken

Wie aan de grote namen van het christelijk geloof denkt, denkt vaak aan Europa en Amerika. Aan Luther en Wesley, aan Spurgeon en Moody, aan zendelingen die met een koffer en een Bijbel naar India of Afrika vertrokken. Ook de boeken van Roberts Liardon over Gods generaals gaan vooral over westerlingen. Zelfs het deel over zendelingen vertelt het verhaal van mensen die van het Westen naar de rest van de wereld gingen.

Maar het evangelie bleef daar niet hangen bij de zendelingen. Het werd overgenomen door mensen die er geboren waren. Een sikh in het noorden van India trok een geel gewaad aan en liep de bergen in. Een geleerde vrouw uit een brahmaanse familie haalde weeskinderen op met ossenkarren. Een Javaan zette zijn stoel naast die van de zendeling, even hoog. Een Liberiaan liep op blote voeten langs de kust, en tienduizenden mensen lieten zich dopen.

Over die mensen gaat dit boek.

WAAROM DIT BOEK

Vandaag woont het grootste deel van de christenen in de wereld in Afrika, Azië en Latijns-Amerika. Dat is een groot verschil met hon-

derd jaar geleden. De mensen in dit boek staan aan het begin van die verandering. Toch zijn hun namen in Nederland bijna onbekend. Over een paar van hen verscheen ooit een dun boekje, vaak al lang geleden. Een boek dat ze naast elkaar zet, kon ik in het Nederlands niet vinden.

Er is ook een Nederlandse kant aan dit verhaal. Kiai Sadrach botste met Nederlandse zendelingen op Java. John Sung preekte in Batavia en Soerabaja, in wat toen Nederlands-Indië was. Wie mijn boeken over Nederlandse zendelingen heeft gelezen, ziet hier de andere kant: wat er gebeurde toen mensen daar zelf het geloof gingen dragen, soms met de zendelingen, soms tegen hen in.

HOE DIT BOEK IS GEMAAKT

Net als in de andere boeken van deze reeks geldt: feiten voorop. Bij veel mensen in dit boek zijn de verhalen in de loop van de tijd gegroeid. Wonderen werden groter, data schoven op, en soms schreef een vroege biograaf meer bewondering dan feiten op. Ik heb geprobeerd uit elkaar te houden wat vaststaat, wat alleen uit de eigen woorden van iemand bekend is, en wat onzeker of betwist is. Na elk hoofdstuk vind je dat terug in een kort overzicht, met de bronnen erbij.

Dat betekent ook dat ik eerlijk ben over spanningen. Met zendelingen die het beter dachten te weten. Met koloniale besturen. Met regeringen die geen kritiek verdroegen. En soms ook over zwakke plekken van de mensen zelf. Ze waren geen heiligen op een sokkel. Ze waren mensen die God volgden in een wereld die vaak niet op hen zat te wachten.

In dit eerste deel staan acht mensen uit drie werelddelen en uit heel verschillende kerken: anglicaans, katholiek, methodistisch, presby-

teriaans, en kerken die ze zelf begonnen. De volgorde is die van de tijd.

EEN GROTE MENIGTE

In het laatste boek van de Bijbel ziet Johannes een beeld van het einde. Hij beschrijft *een grote menigte, die niemand tellen kon, uit alle naties, stammen, volken en talen* (Openbaring 7:9). Dat beeld gaf dit boek zijn naam.

De acht mensen in dit boek zijn een klein deel van die menigte. Ik hoop dat hun verhalen je laten zien hoe groot die menigte is, en hoe dichtbij ze kan komen.

Kiai Sadrach: de Javaan die naast de zendeling ging zitten

Het is een foto van twee mannen op twee stoelen. De ene is een Nederlandse zendeling, Jakob Wilhelm. De andere is een Javaanse christelijke leraar uit het dorp Karangjasa, in het zuiden van Midden-Java. Zijn naam is Sadrach. De stoelen zijn even hoog. Ze zitten naast elkaar.

Rond 1885 verscheen die foto in een Nederlands zendingsblad. Wilhelm had Sadrach zelf gevraagd op een stoel van dezelfde hoogte plaats te nemen. Onder Europese zendelingen ontstond er opschudding over. Een zendeling die een Javaan als zijn gelijke liet zien: dat ging velen te ver.

Die stoel vertelt het verhaal van Sadrach in het klein. Hij was een Javaan die christen werd en Javaan bleef. Volgens de Indonesische theoloog Sutarman Partonadi, wiens proefschrift over hem in 1990 als boek verscheen, bracht hij duizenden Javanen bij het christelijk geloof. Dat waren er meer dan de Nederlandse zending in vijftig jaar had bekeerd. En juist hij werd door diezelfde zending een ketter genoemd.

Het begon bij een arme jongen die Radin heette.

EEN JONGEN ZONDER ACHTERNAAM

Hij werd rond 1835 geboren in een dorp bij Demak, aan de noordkust van Midden-Java. Zijn ouders waren arme boeren. Over het precieze jaar zijn de bronnen het niet eens: 1835 wordt het vaakst genoemd, ook 1837 en 1840 komen voor. Hij heette Radin, één naam, zoals veel Javanen.

Java was in die jaren een kolonie van Nederland. Het gezag lag bij de gouverneur-generaal in Batavia, het huidige Jakarta, en zijn residenten en assistent-residenten in de gewesten. De meeste Javanen waren moslim. Hun islam was vermengd met oudere Javaanse tradities van mystiek en innerlijke kennis, wat Javanen ngelmu noemen. Een kiai was een islamitische leraar met gezag, iemand die leerlingen om zich heen verzamelde.

Radin trok als jongeman langs verschillende pesantren, islamitische kostscholen, in Oost-Java. Een van de bronnen, die steunt op het werk van de Franse historicus Claude Guillot, zet hem tussen 1851 en 1858 in Jombang. Daarna ging hij terug naar Semarang, de grote havenstad. Hij woonde in de Kauman, de wijk rond de grote moskee, en voegde de naam Abas aan de zijne toe. Radin Abas: zo liet hij zien dat hij een serieuze moslim was.

EEN CHRISTELIJK DORP IN OOST-JAVA

Ergens in die jaren kwam Radin Abas in Mojowarno. Dat was een dorp in Oost-Java dat door Javaanse christenen was gebouwd. Wanneer hij er precies was en wat hij er zag, vertellen de bronnen die ik heb kunnen lezen niet.

Belangrijker was een andere ontmoeting. Kiai Ibrahim Tunggul Wulung was een Javaanse christelijke leraar op de hellingen van de Mu-

ria, een berg ten noorden van Demak. Hij had daar zelf christelijke dorpen gesticht, met Bondo als middelpunt. Tunggul Wulung was geen zendeling uit Europa. Hij was een Javaan die op Javaanse wijze over Jezus sprak. Volgens de bronnen was het deze man die Radin Abas overtuigde.

Wat bewoog een jonge moslimleraar om christen te worden? We weten het niet uit zijn eigen mond. Sadrach heeft, voor zover bekend, geen geschriften nagelaten die zijn bekering beschrijven. Een Indonesische blogger noemt wel een handgeschreven boek van zo'n tweehonderd bladzijden dat bij zijn nazaten in Karangjasa zou liggen. Ik heb niemand gevonden die het onderzocht heeft.

DOOP IN BATAVIA

Radin Abas ging naar Batavia. Daar werkte hij als assistent van Frederik Lodewijk Anthing, een Nederlandse jurist en oud-ambtenaar die als leek het evangelie verkondigde onder Javanen. Op 14 april 1867 werd Radin Abas in Batavia gedoopt. Hij koos de naam Sadrach.

Het is een naam uit het boek Daniël. Sadrach was een van de drie jonge Joden aan het hof van Babel die een Babylonische naam kregen en hun God trouw bleven. Waarom Radin Abas juist deze naam koos, staat in geen enkele bron die ik las. Ik laat het daarom bij de vaststelling dat hij hem droeg.

Na zijn doop ging hij terug naar Tunggul Wulung en werd voorganger van de gemeente in Bondo. Hij bleef er niet lang. Een historicus noemt een tweede huwelijk van Tunggul Wulung als mogelijke oorzaak.

MEVROUW PHILIPS IN TUKSONGO

In 1869 stuurde Anthing hem naar het zuiden. In Tuksongo, bij Purworejo in de residentie Bagelen, woonde Christina Philips-Stevens. Zij was een Indo-Europese vrouw, van gemengd Nederlandse en Javaanse afkomst, die op eigen houtje het evangelie verkondigde aan de Javanen om haar heen. Ze leerde hun de basis van de Bijbel, de Tien Geboden, de Twaalf Artikelen van het geloof en het Onze Vader.

Sadrach werd haar leerling en al snel haar helper. Samen trokken ze vanaf ongeveer 1870 langs de dorpen. Volgens de Nederlandse onderzoeker Max Rooyackers verdubbelde de groep christenen bij haar in ongeveer een jaar tijd. In 1871 stonden er vijfenzestig Javanen ingeschreven.

Rond die tijd vestigde Sadrach zich in Karangjasa, ongeveer vijftwintig kilometer ten zuiden van Purworejo. Over het jaar verschillen de bronnen: 1870 of 1871.

Een Indo-Europese vrouw zonder kerkelijke wijding en een bekeerde Javaanse moslim stonden samen aan het begin van een beweging.

EEN KERK DIE EEN MOSKEE HEETTE

In 1871 bouwde de gemeenschap in Karangjasa een kerk. Het gebouw had de vorm van een Javaanse moskee, en zo werd het ook genoemd. Een student van de Universitas Gadjah Mada beschrijft het als heel eenvoudig, met een dak van riet, wanden van bamboe en een vloer van aarde. Volgens dezelfde bron werd de gemeente bijeengeroepen met een kentongan, een holle houten of bamboe trom uit de Javaanse dorpen, in plaats van met een klok. De voorganger heette imam.

De groei was groot. Tussen 1870 en 1873 werden er naar schatting ongeveer tweeënhalfduizend Javanen gedoopt. Er ontstonden gemeenten in Karangjasa, Banjur, Karangpucung, Kedungpring en Karangjambu.

Hoe deed hij dat? Sadrach werkte zoals een kiai werkte. Hij ging het openbare gesprek aan met andere leraren, soms dagenlang. De afspraak was dat wie verloor, leerling van de winnaar werd. Verloor Sadrach, dan zou hij terugkeren naar zijn vroegere leer. Rooyackers noemt vier rondtrekkende leraren die hij zo in debat versloeg. De eerste die zich liet dopen, was een Kiai Ibrahim; daarna volgde een Kiai Kasanmetaram.

In 1876 overleed Christina Philips-Stevens. Ze was al jaren ziek geweest. Vanaf dat moment stond Sadrach er alleen voor. Rond die tijd trouwde hij en nam hij de naam Surapranata aan. Een bron van de Nieuw-Apostolische Kerk zegt dat Javanen hem pas vanaf 1899 zo noemden.

POKKEN, EN DRIE WEKEN IN DE CEL

Toen kwam de Nederlandse zending.

In 1882 arriveerde een zendeling in Purworejo, Bieger. Hij kwam namens de zending en werd geacht leiding te geven aan de Javaanse christenen in de streek. Die christenen hadden al een leider. Er volgde openlijk conflict.

Datzelfde jaar werd Sadrach gearresteerd. De beschuldiging was dat hij de vaccinatie tegen pokken tegenwerkte, een campagne van het koloniale bestuur. Volgens de Indonesische theoloog Emanuel Gerrit Singgih kwam de beschuldiging van het hoofd van het plaatselijk bestuur, W. Ligtfoot. Een Indonesische journalist schrijft dat de zendelingen erachter zaten. Wie gelijk heeft, kan ik niet vaststel-

len. Ook over Sadrachs eigen houding zijn de bronnen kort. Singgih schrijft dat hij bijbelse bezwaren tegen het vaccineren had.

Vast staat wat er gebeurde. Sadrach zat drie weken in de gevangenis van Kutoarjo. Daarna kreeg hij drie maanden huisarrest. Dat huisarrest moest hij doorbrengen in het huis van Bieger, de zendeling met wie hij in conflict was. Daarna liet de gouverneur-generaal hem vrij, omdat het bewijs niet overtuigde.

Een bron van de Nieuw-Apostolische Kerk vertelt dat zijn volgelingen in die tijd zeiden dat ze hem tot in de dood zouden volgen. Dat verhaal komt uit de kring van de beweging zelf.

Hoe zou jij reageren als je drie maanden moest wonen bij de man die jouw werk wilde overnemen?

“PANDITA MARDIKA”

Na Bieger kwam een andere zendeling, Jakob Wilhelm. Hij koos een andere weg. Wilhelm zag Sadrach als zijn gelijke en werkte met hem samen. Hij leidde de gemeente in Karangjasa met steun van Sadrach, niet tegen hem in.

Uit die jaren stamt de naam die de gemeenschap zichzelf gaf: golongane wong Kristen kang mardika, de groep van vrije christenen. Wilhelm noemde zichzelf pandita mardika, vrije predikant. Het woord mardika betekent vrij. Singgih leest het als een uitspraak over identiteit: deze christenen wilden niet de christenen van de kolonie zijn. Een andere bron schrijft dat ze de predikanten van de Indische Kerk, de protestantse staatskerk, niet erkenden, omdat die door het koloniale bestuur betaald werden.

En toen, rond 1885, ging Sadrach op die stoel zitten.

Ik moet hier eerlijk zijn over wat ik niet weet. Wat Wilhelm en Sadrach in die jaren samen preekten, hoe hun diensten klonken, wat

Sadrach zijn mensen precies leerde: daarover heb ik alleen samenvattingen van historici gelezen. Partonadi zelf, het proefschrift dat het meest over hem weet, heb ik niet kunnen openen.

EEN VRAAG OM BROOD EN WIJN

Een spanning bleef. In de protestantse kerken mochten alleen gewijde predikanten dopen en het avondmaal bedienen, de maaltijd van brood en wijn waarin christenen de dood van Jezus gedenken. Sadrach was nooit gewijd. Volgens de bronnen vroeg hij herhaaldelijk of zijn gemeenten de sacramenten mochten ontvangen van hun eigen voorgangers. Dat werd steeds geweigerd. Het Nederlandsch Zendingengenootschap heeft hem nooit tot predikant gewijd.

Voor de zending was dit een vraag van orde en zuivere leer. Voor de Javaanse christenen in Bagelen was het een vraag of ze volwaardig mochten meedoen. Europese zendelingen vonden ook dat er in Sadrachs gemeenten te veel Javaans en te weinig christelijks was. Het woord dat vaak viel, was syncretisme: een mengeling van godsdiensten.

Was dat oordeel terecht? Daar zijn historici het niet over eens. Singih noemt Sadrach een pionier van wat hij de dialoog van het leven met je naaste noemt. Hij verwijt de zendelingen dat ze het Javaanse in hem niet konden zien zonder het verdacht te vinden.

DECEMBER 1891, PURWOREJO

In 1890 of 1891 reisde dominee Frans Lion Cachet naar Java. Hij was een Nederlandse predikant en kwam als afgevaardigde van de synode om het zendingswerk te bekijken. Een van zijn opdrachten was Sadrach te onderzoeken.

In december 1891 sprak hij zich in Purworejo uit. Volgens Guillot zei hij de zendelingen dat ze zich van Sadrach moesten scheiden, omdat

Sadrach hun werk zou vergiftigen. Er werd een besluit opgesteld dat Sadrach een ketterse leraar was. Wilhelm zette er zijn handtekening onder. De Indonesische historicus Tedi Kholiludin schrijft dat hij dat met tegenzin deed, en dat het besluit in wezen dat van Lion Cachet was.

Op 3 maart 1892 overleed Wilhelm.

Lion Cachet schreef over zijn reis een dik boek, *Een jaar op reis in dienst der zending*, dat in 1896 verscheen. Het staat in de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren. In het hoofdstuk over het dorp Gintoeng noemt hij Karangjasa en spreekt hij met aanhalingstekens over “den ‘Goesti’ dáár”. Goesti is een Javaanse titel voor een heer of vorst. Ik lees het als een spottende verwijzing naar Sadrach, maar dat is mijn lezing.

Ik vind dit een moeilijk hoofdstuk om te schrijven. Lion Cachet reisde een jaar lang in dienst van de zending. Hij zal hebben gemeend dat hij de kerk beschermde. En hij oordeelde over een Javaanse broeder na een bezoek, in een taal en cultuur die niet de zijne waren. Beide dingen zijn waar.

KIEZEN IN 1893

In 1893 moesten de christenen in Bagelen kiezen: Sadrach of de zending. Volgens een bron van de Universitas Gadjah Mada waren er toen 6.374 leden. Ongeveer honderdvijftig van hen gingen met de Europese zendelingen mee. De rest bleef bij Sadrach.

Het waren niet de enige getallen die over hem rondgingen. Partonadi noemt op één moment 7.552 volgelingen, tegenover hooguit tweeduizend bekeerlingen van de zending in vijftig jaar. Guillot geeft voor 1898 meer dan zeventienduizend. Een kerkelijke bron noemt vijfduizend of vijftienduizend. Bij zijn dood zouden het er twintigduizend zijn geweest. Al die getallen komen uit verschillende tellin-

gen en verschillende jaren, en ze zijn niet te controleren. Ze laten in elk geval zien dat het om duizenden ging.

APOSTEL VOOR JAVA

Sadrach had een gemeenschap, maar geen kerk die zijn voorgangers erkende. Hij vond er een in een onverwachte hoek.

In Magelang, niet ver van Purworejo, kwam een Apostolische gemeente bijeen onder leiding van Liem Cu Kiem. De Apostolische beweging was in de negentiende eeuw in Europa ontstaan. Ze geloofde dat God opnieuw apostelen aan de kerk gaf, zoals in het Nieuwe Testament. Haar werk in Nederlands-Indië was rond 1880 begonnen. Anthing, de man bij wie Sadrach ooit assistent was, had zich er volgens de Nieuw-Apostolische Kerk zelf bij aangesloten en was in 1881 als apostel naar Java gekomen. Hij stierf twee jaar later.

Sadrach bezocht diensten in Magelang. In 1899 werd hij in Batavia door de apostel G.J. Hannibals tot apostel gewijd. Zijn volgelingen noemden hem voortaan de apostel voor Java.

Of hij de leer van die kerk helemaal deelde, of vooral de ruimte zocht die hij elders niet kreeg, is een vraag die de bronnen die ik las niet beantwoorden. De Nieuw-Apostolische Kerk rekent hem nog altijd tot haar geschiedenis.

EEN GRAF ONDER DRIE DAKEN

Sadrach werd oud. Volgens een bron van de Nieuw-Apostolische Kerk trok hij zich mogelijk in december 1922 terug, maar ging hij volgens anderen tot kort voor zijn dood voor in de diensten.

Hij stierf in november 1924 in zijn huis in Karangjasa, naast de kerk die een moskee heette. Hij was ongeveer negenentachtig. De meeste bronnen noemen 14 november; één bron noemt de nacht van 14 op 15 november, de Nieuw-Apostolische Kerk 19 november. Bij de be-

grafenis waren volgens de Engelse Wikipedia familie en de regenten van Kutoarjo en Kulon Progo aanwezig, Javaanse bestuurders. Hij werd begraven in Karangjasa, onder een graf met een drievoudig overdekt dak, een cungkup, zoals Javanen dat bouwen voor iemand die ze eren.

Zijn aangenomen zoon Yotham volgde hem op. Hij had niet de uitstraling van zijn vader, schrijft een Indonesische journalist. In 1933 sloot een groot deel van de gemeenschap zich weer aan bij de zending. Partonadi spreekt dan van tien- tot twintigduizend leden.

OP DEZELFDE HOOGTE

Singgih noemt het leven van Sadrach een tragisch verhaal. Ik begrijp waarom. Een man die duizenden Javanen bij Christus bracht, werd door de kerk van zijn dopers een ketter genoemd en moest buiten haar om een plek zoeken.

Ik vind het ook een verhaal over geduld. Sadrach had de gevangenis achter de rug, het huisarrest bij zijn tegenstander, het oordeel uit Purworejo en de breuk. Hij bleef ruim vijftig jaar in hetzelfde dorp wonen, bij dezelfde mensen.

Misschien ken je het gevoel dat anderen bepalen of jouw geloof wel echt is. Sadrach heeft daar geen boek over geschreven. Hij heeft er geen klaagschrift over nagelaten. We hebben een foto.

Twee mannen, twee stoelen. Even hoog.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte rond 1835 bij Demak; islamitische scholing in pesantren en de naam Radin Abas; invloed van Kiai Ibrahim Tunggul Wulung; werk bij F.L. Anthing en doop in Batavia op 14 april 1867; samenwerking met Christina Philips-Stevens vanaf 1869 en haar overlijden in 1876;

vestiging in Karangjasa rond 1870-1871; snelle groei en openbare debatten; komst van Bieger en arrestatie in 1882 (drie weken cel in Kutoarjo, daarna huisarrest, vrijlating wegens gebrek aan bewijs); samenwerking met Jakob Wilhelm en de naam “vrije christenen”; de foto op gelijke stoelen; het oordeel van Lion Cachet (december 1891) en de breuk met de zending; wijding tot apostel in 1899 door G.J. Hannibals; overlijden in november 1924; opvolging door Yotham.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: de uitspraak van zijn volgelingen dat ze hem tot in de dood zouden volgen (Nieuw-Apostolische Kerk); de namen van de eerste kiai's die zich lieten dopen; details van de kerkgebruiken (kentongan, imam), die uit één studentenbron komen; het handgeschreven boek bij zijn nazaten; de aanwezigheid van regenten bij zijn begrafenis.

Onbevestigd: het precieze geboortjaar (1835, 1837 of 1840); het jaar van vestiging in Karangjasa; de sterfdatum (14, 15 of 19 november 1924); alle aantallen volgelingen, die uiteenlopen van vijfduizend tot twintigduizend; wie achter de arrestatie van 1882 zat; de reden van zijn vertrek uit Bondo; of Lion Cachet met “den ‘Goesti’ ” Sadrach bedoelde.

Duiding: of Sadrachs gemeenten syncretistisch waren of een eerlijke Javaanse vorm van christelijk geloof, is tot vandaag een discussie onder historici en theologen. Een eerste bron voor verder onderzoek is het proefschrift van Sutarman Partonadi en de krantenarchieven van Delpher.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. E.G. Singgih, “A Postcolonial Biography of Sadrach: the Tragic Story of an Indigenous Missionary”, *Al-Jami'ah* 53/2 (2015), samenvatting

2. E.G. Singgih, idem, volledige tekst (pdf)
3. T. Kholiludin, "History and Dynamics of Javanese Christianity in Tegal, Central Java, 1862-1942", *Indonesian Journal of Theology* 12/1 (2024)
4. M. Rooyackers, "Indo-European Women and Evangelism in Central Java during the 19th Century", *Universitas Sanata Dharma* (2023)
5. F. Lion Cachet, *Een jaar op reis in dienst der zending* (1896), DBNL
6. Tony Firman, "Pribumisasi Kristen dan Warisan Kiai Sadrach", *Tirto.id*
7. Ronald Adam, "Teologi Kontekstual Kristen Menentang Penjajahan di Jawa", *CRCS UGM*, 27 juni 2020
8. "Kiai Sadrach, Tokoh Kristen Jawa Abad ke-19", *Gangkecil.com* (steunt op Guillot)
9. Katrin Löwen, "Sadrach", *nac.today*, 5 december 2022
10. Wikipedia, "Kyai Sadrach"
11. Wikipedia, "Frans Lion Cachet"
12. *Catalogusgegevens S.S. Partonadi, Sadrach's Community and Its Contextual Roots* (Rodopi, 1990)

Pandita Ramabai: de geleerde die met ossenkarren terugkwam

Aan het eind van de negentiende eeuw trok er opnieuw honger door India. Een Indiase vrouw van bijna veertig ging zelf naar de getroffen gebieden in Midden-India en Gujarat. Ze was slechthorend, weduwe en christen. Ze kwam terug met ossenkarren vol uitgehongerde meisjes, en ook een paar jongens. Ze ging nog een keer, en kwam opnieuw terug met kinderen.

Historicus Robert Frykenberg beschrijft die tochten in het blad *Christian History*. De *Dictionary of Christian Biography in Asia* spreekt van honderden meisjes en vrouwen die ze in de hongerejaren tussen 1896 en 1900 redde. Een precies getal geeft geen van beide bronnen, en ik ga er ook geen verzinnen.

De vrouw heette Ramabai. Toen ze twintig was, hadden geleerden in Calcutta haar de eretitel Pandita gegeven, geleerde, om haar kennis van het Sanskriet. Ze had een school voor jonge weduwen opgericht, boeken geschreven die in Amerika gelezen werden, en de steun verloren van de Indiase hervormers die haar eerst hadden toegejuicht. Op een kale vlakte bij het dorp Kedgaon bouwde ze een gemeenschap die ze Mukti noemde: verlossing, vrijheid. Daar begon

in 1905 een opwekking waarover tot in Amerika werd geschreven. En daar vertaalde ze de hele Bijbel in de taal van gewone vrouwen.

Het begon in een bos in de bergen, bij een vader die iets deed wat niet mocht.

ACHTTIENDUIZEND VERZEN

Ramabai Dongre werd geboren op 23 april 1858. Haar vader, Anant Shastri Dongre, had een ashram, een plek voor studie en gebed, op de beboste hellingen van de West-Ghats, bij Karkal. Dat ligt in het huidige Karnataka, in het zuidwesten van India. De familie hoorde bij de Chitpavan-brahmanen, een hoge kaste uit het Marathispreekende gebied rond Pune.

Om haar verhaal te volgen moet je iets weten over kaste. De Indiase samenleving was verdeeld in groepen waar je in geboren werd en die bepaalden met wie je at, trouwde en omging. De brahmanen stonden bovenaan. Zij waren de priesters en geleerden, en zij beheerden het Sanskriet, de heilige taal van de oude hindoeïstische geschriften. Vrouwen hoorden die taal niet te leren.

Anant Shastri trok zich daar niets van aan. Hij leerde zijn vrouw Lakshmi Sanskriet, en zij leerde het later aan haar jongste dochter. Volgens Frykenberg werd hij daarom door andere brahmanen buitengesloten. Toen de familie de ashram om geldredenen kwijtraakte, gingen ze rondtrekken. Ze werden puranika's: voordragers van de Purana's, lange religieuze verhalen, op pelgrimsplaatsen in heel India. Van wat toehoorders gaven, leefden ze.

Ramabai groeide op onderweg. Meerdere bronnen vermelden dat ze achttienduizend verzen van de Bhagavata Purana uit haar hoofd kende. Dat getal komt steeds terug en gaat waarschijnlijk op haarzelf terug. Ik heb het niet ergens anders kunnen controleren.

DE HONGER VAN DE JAREN ZEVENTIG

In de jaren zeventig van de negentiende eeuw trof een grote hongersnood het zuiden van India. Over het precieze jaar zijn de bronnen het niet eens: sommige noemen 1874, andere 1876 of 1876 tot 1878. Wat vaststaat, is dat Ramabai er haar vader, haar moeder en haar zus aan verloor. Ze stierven van de honger. De Dictionary of Christian Biography in Asia schrijft dat haar ouders binnen ongeveer zes weken na elkaar stierven.

Ze was een tiener. Met haar oudere broer trok ze verder, zoals het gezin altijd had gedaan, en ze droegen samen de oude teksten voor.

Wat doet zo'n begin met een mens? Ramabai heeft in haar latere werk vrouwen en kinderen opgezocht die op straat stierven. Ik wil daar geen psychologie van maken. Maar wie haar verhaal leest, ziet dat ze de honger van binnenuit kende.

PANDITA EN SARASVATI

In 1878 kwamen Ramabai en haar broer aan in Calcutta, het huidige Kolkata, toen de hoofdstad van Brits-Indië. Groot-Brittannië bestuurde het grootste deel van het land, en Calcutta was het centrum van het koloniale bestuur en van een nieuwe Indiase elite die over hervorming nadacht.

De geleerden van de stad hoorden van een jonge vrouw die Sanskriet sprak en de oude teksten kende. Ze lieten haar spreken in de senaatszaal van de universiteit. Daarna kreeg ze twee eretitels: Pandita, geleerde, en Sarasvati, naar de hindoeïstische godin van kennis. Frykenberg schrijft dat ze in heel het land beroemd werd. Ze hield de titel Pandita haar leven lang, ook nadat ze christen was geworden.

In Bengalen kwam ze ook voor het eerst in contact met christenen. Ze kreeg het Lukasevangelie in handen. Wat ze er toen van begreep, weten we niet. Later schreef ze dat ze haar oude geloof had verloren en met een hongerig hart naar iets beters zocht.

EEN ADVOCaat UIT EEN LAGERE KASTE

In 1880 stierf ook haar broer. Datzelfde jaar trouwde Ramabai met Bipin Behari Medhavi, een Bengaalse advocaat. Hij kwam uit een lagere kaste, de Kayastha's. Een huwelijk tussen een brahmaanse vrouw en een man van lagere kaste kon niet volgens de hindoeïstische riten, en daarom trouwden ze voor de burgerlijke wet. Dat was in die tijd hoogst ongewoon.

Op 16 april 1881 werd hun dochter Manorama geboren. Nog geen twee jaar na de bruiloft, in februari 1882, stierf Bipin aan cholera.

Ramabai was nu zelf weduwe, met een baby. In het India van haar tijd betekende dat veel. Meisjes werden jong uitgehuwelijkt, soms al als kind. Stierf de man, dan bleef er volgens Frykenberg vaak een dakloos kindweduwtje achter, zonder plaats in de familie en zonder toekomst.

Ze verhuisde naar Pune, toen Poona, op uitnodiging van de hervormer M.G. Ranade. Binnen een paar maanden richtte ze de Arya Mahila Samaj op, een vereniging die opkwam voor onderwijs aan vrouwen en tegen kinderhuwelijken. Voor een Britse onderwijscommissie onder leiding van William Wilson Hunter pleitte ze voor onderwijs aan meisjes. Hunter liet haar verklaring vertalen en maakte haar daarmee bekend in Groot-Brittannië.

In Pune sprak ze ook vaak met Nehemiah Goreh. Hij was een brahmaan zoals zij, en anglicaans christen geworden. Anglicaans betekent: verbonden met de Kerk van Engeland.

EEN VROUW BIJ DE PUT

In 1883 reisde Ramabai naar Engeland. Ze wilde arts worden. Anglicaanse zusters van de Community of St Mary the Virgin in Wantage, een kloostergemeenschap bij Oxford, hielpen haar met de reis en gaven haar onderdak. Ze leerde Engels en gaf zelf les in Sanskriet. De opleiding tot arts ging niet door: ze werd afgewezen omdat ze steeds slechter hoorde.

Bij de zusters leerde ze het christelijk geloof van dichtbij kennen. Volgens een Amerikaanse kerkelijke herdenkingstekst werkte ze in Londen mee met zusters die zorgden voor vrouwen die uit de prostitutie kwamen. Zelf vertelde ze later dat het vierde hoofdstuk van het Johannesevangelie haar overtuigde. Daar praat Jezus bij een put met een Samaritaanse vrouw, een buitenstaander met een verleden. Vrij vertaald schreef Ramabai dat ze na het lezen begreep dat Christus “werkelijk de goddelijke Redder was”.

Aan het eind van dat hoofdstuk zeggen de mensen uit het dorp van die vrouw tegen haar: *want wijzelf hebben Hem gehoord en weten dat Hij werkelijk de Zaligmaker van de wereld is, de Christus.* (Johannes 4:42)

In september 1883 werden Ramabai en Manorama in Wantage gedoopt. Haar doopnaam was Mary Rama. Het nieuws kwam ook in India aan. De krant *The Mahratta* deed haar bekering op 4 november 1883 af als iets wat ze voor geld had gedaan.

“EEN GEWETEN VAN MIJZELF”

Ramabai was een vrouw die doorvroeg. Ze wilde niet alles aannemen wat de anglicaanse kerk leerde. Ze stelde de Bijbel boven de kerkelijke leer. Ze had ook kritiek op het Britse koloniale bewind. Dat gaf jarenlang spanning met de zusters van Wantage.

In een brief van 12 mei 1885 aan een van hen schreef ze dat ze “een geweten, en een verstand en oordeel van mijzelf” had (vrij vertaald).

Ik vind dit een van de mooiste kanten van haar verhaal. Ramabai liet zich niet inlijven. Ze was christen geworden omdat ze Christus had leren kennen, en ze weigerde dat geloof in te ruilen voor een Engelse verpakking. Westerse kerkleiders vonden haar daarom lastig. Indiase critici vonden haar juist te westers. Ze stond er tussenin, haar hele leven.

Van 1884 tot 1886 gaf ze les in Sanskriet aan het Cheltenham Ladies' College. De directrice, Dorothea Beale, werd een vriendin die haar werk later ook met geld steunde.

EEN SCHOOL IN BOMBAY, MAART 1889

In 1886 stak Ramabai over naar Amerika. In Philadelphia zag ze haar nichtje Anandibai Joshi afstuderen, de eerste Indiase vrouw met een artsendiploma. Ze bleef twee jaar. Ze reisde, sprak in kerken en zalen en schreef in 1887 *The High-Caste Hindu Woman*, over het leven van vrouwen in de hoge kasten. Vanaf december 1887 ontstonden er in de Verenigde Staten Ramabai-verenigingen, van Boston tot San Francisco. Ze beloofden tien jaar geld voor een school voor Indiase weduwen.

In maart 1889 opende Ramabai in Bombay, nu Mumbai, de Sharada Sadan. Het was een school met internaat voor weduwen en meisjes uit hoge kasten, en de school was uitdrukkelijk neutraal. Ze had beloofd de leerlingen niet te bekeren. Hindoeïstische hervormers als Ranade en de geleerde R.G. Bhandarkar zaten in de adviescommissie. Kort daarna verhuisde de school naar Pune.

Datzelfde jaar sprak ze in Bombay op de National Social Conference, volgens *Christian History* als eerste vrouw. Vrij vertaald zei ze daar

tegen de mannen in de zaal: "Jullie hebben een vrouw nooit de kans gegeven haar stem sterk te maken!"

Een paar leerlingen wilden christen worden. Ramabai stuurde hen daarvoor naar een christelijke zending. Toen dat bekend werd, trad de adviescommissie af en haalden ouders hun dochters weg. De Amerikaanse Ramabai-vereniging liet een onderzoek doen en sprak haar vrij van bekeringsdrang. De steun van de Indiase hervormers was ze kwijt.

Ik ga niet beslissen wie hier gelijk had. De hervormers hadden haar een neutrale school toevertrouwd. Ramabai vond dat een meisje dat Jezus wilde volgen, dat mocht. Beide kanten hadden iets te verliezen, en beide verloren het ook.

EEN LAST DIE VAN HAAR AFVIEL

In 1891 gebeurde er iets in Ramabai zelf. Ze was al acht jaar gedoopt. Toen las ze het boek *From Death unto Life* van de Engelse prediker Haslam. Ze beschreef later hoe er daarbij een grote last van haar afviel. Historici spreken van een tweede, evangelische bekering. Vanaf dat moment werd ze ook evangelist: ze wilde dat anderen Jezus leerden kennen zoals zij Hem nu kende.

Dit kennen we uit haar eigen getuigenis, het boekje *A Testimony*. Historici nemen het jaartal over. Wat er in haar binnenste gebeurde, weten we alleen van haar.

Heb jij ook jaren in de kerk gezeten voordat het geloof echt van jezelf werd? Ramabai was een geleerde. Ze kende de Bijbel beter dan de meeste mensen om haar heen. En zij beschreef het lezen van een boek van een Engelse prediker als het moment waarop het echt begon.

KAAL, STENIG, BOOMLOOS

Ramabai kocht land bij het dorp Kedgaon, enkele tientallen kilometers van Pune, aan de spoorlijn. Ze noemde het zelf, vrij vertaald, “kaal, stenig, boomloos en zonder water”.

In 1895 trok ze volgens Frykenberg vermomd als sannyasini, een rondtrekkende hindoeïstische kluizenares, te voet het land in om berooide vrouwen te redden. Haar eerste poging om zeven vrouwen te redden kostte haar bijna het leven. Dit verhaal heb ik alleen bij Frykenberg gevonden.

Toen kwamen de hongerjaaren, waar dit hoofdstuk mee begon. Rond 1896 en 1897 sloeg de honger toe in West- en Midden-India, en in Pune brak de pest uit. Ramabai bracht de kinderen die ze uit de hongergebieden haalde naar Kedgaon. In 1898 liep de Amerikaanse steun voor de Sharada Sadan af. Het werk werd nu openlijk christelijk en kreeg de naam Mukti Mission.

Rond 1900 woonden er volgens verschillende bronnen ongeveer vijftienhonderd tot tweeduizend mensen. Die getallen komen uit de zending zelf. Er waren scholen, een kleuterschool, een ziekenhuis, weefgetouwen, een drukkerij en landbouwgrond. Er kwam een opvanghuis voor vrouwen die uit de prostitutie kwamen, Kripa Sadan. Mukti nam meisjes en vrouwen op van alle kasten, ook vrouwen met een handicap.

Niet iedereen zag het zo. De nationalistische leider Bal Gangadhar Tilak viel haar aan in zijn krant. Hij sprak, vrij vertaald, over weduwen “gevangen in Ramabai’s net” in de hongerjaaren. Ook nu nog zijn er Indiase schrijvers die haar werk zien als bekering van kwetsbare kinderen. Christenen zien vooral de levens die gered werden. Beide beelden horen bij haar geschiedenis. Een kind dat van de honger sterft, kan niet meer kiezen. En een kind dat gered wordt, groeit op in het geloof van wie het redde.

VIJFHONDERDVIJFTIG VROUWEN IN GEBED

Rond 1904 stuurde Ramabai, volgens een verslag van het Christian History Institute, haar dochter Manorama en een andere vrouw naar Australië, waar een opwekking aan de gang was. Ze hoopte dat ze met geestelijke kracht zouden terugkomen.

In januari 1905 riep Ramabai de bewoners van Mukti op om te bidden voor een opwekking: een tijd waarin God mensen massaal tot inkeer brengt. Volgens de Assemblies of God, een pinksterkerk die deze geschiedenis bewaart, begonnen vijfhonderdvijftig vrouwen twee keer per dag samen te bidden. Andere verslagen spreken van ruim vijfhonderd. Ramabai vroeg ook wie bereid was het onderwijs even te laten rusten en in de dorpen te gaan preken. Dertig jonge vrouwen meldden zich. Ze kwamen dagelijks samen om te bidden om de Heilige Geest.

30 JUNI 1905

Wat er eind juni gebeurde, kennen we uit verslagen van de zending zelf en van bezoekers. Op 29 juni 1905, vroeg in de ochtend, zag een meisje een ander meisje in vuur staan. Ze wilde water halen om het te blussen, maar zag toen dat het meisje niet verbrandde. Een lerares vond haar biddend. Zo staat het in de verslagen. Of iemand echt vlammen zag, of een ervaring zo beschreef, kan niemand meer nagaan.

De volgende avond, 30 juni, sprak Ramabai rustig tot de vrouwen. Volgens een verslag begonnen ongeveer duizend vrouwen tegelijk hardop hun zonden te belijden. Ramabai hield op met spreken en liet het gebeuren. Er werd gehuild en gebeden, sommigen baden urenlang, anderen maakten ter plekke liederen.

De opwekking duurde met golven tot 1907. Ploegen vrouwen uit Mukti trokken naar andere zendingsposten, en ook daar kwamen

opwekkingen, onder meer in Pune, Dhond, Allahabad en Bangalore. Minnie Abrams, een lerares in Mukti, nodigde de zendeling Albert Norton uit om een gebedsgroep bij te wonen. Norton schreef dat een Marathisprekende vrouw vloeiend in het Engels bad, een taal die ze niet kende, en dat andere vrouwen baden in talen die niemand in Kedgaon verstond. Volgens de Assemblies of God werd er in 1906 in tongen gesproken.

Zo werd Mukti een naam in de jonge pinksterbeweging, de stroming die nadruk legt op de doop in de Heilige Geest en op gaven als het spreken in tongen. Amerikaanse pinkstergelovigen kwamen kijken. Historica Edith Blumhofer schrijft dat Ramabai hun steun waardeerde, maar zich niet liet vastleggen op hun leer. Zelf sprak ze niet in tongen. Ze zei dat ze van de gave van de tongen “geen bijzonder punt” maakte (vrij vertaald). Toen de opwekking luwde, gingen Mukti en de pinkstergelovigen uit elkaar. De Mukti Mission bestaat nog steeds, zonder pinksteridentiteit.

EEN BIJBEL VOOR DE VROUWEN VAN PUNE

De Marathi-Bijbels die er al waren, waren voor veel vrouwen in de dorpen te moeilijk. Ramabai wilde een Bijbel in het Marathi zoals de vrouwen rond Pune het spraken. Ze leerde Hebreeuws en Grieks, zodat ze uit de grondtalen kon vertalen. Volgens een bron begon ze in 1904. De bronnen spreken van ongeveer twaalf tot achttien jaar werk.

Ze werkte er met anderen aan. Haar leerlingen hielpen, en vrouwen uit Mukti drukten en bonden de boeken. Clementina Butler, een Amerikaanse zendingsschrijfster, noemde het, vrij vertaald, “de enige Bijbel ter wereld die geheel door vrouwen is gemaakt”.

In 1919 kreeg Ramabai van de Britse regering de Kaisar-i-Hind-medaille voor haar maatschappelijke werk.

EEN HOUTEN KRUIS IN KEDGAON

Ramabai had gehoopt dat Manorama het werk zou overnemen. Manorama had in Amerika gestudeerd, was teruggekomen en stond naast haar moeder in Mukti. Ze stierf in 1921, volgens één bron al in 1920, na zwaar werk voor een zendingsschool.

Ramabai werkte door aan de Bijbel. Op 5 april 1922 stierf ze in Mukti, drieënzestig jaar oud. Volgens *Christian History* had ze een paar uur eerder de laatste drukproeven van haar vertaling nagekeken.

Amritlal B. Shah noemde haar later de grootste vrouw die het moderne India had voortgebracht. In 1989 gaf de Indiase staat een postzegel met haar beeltenis uit. De Kerk van Engeland gedenkt haar op 30 april.

Ze stierf op het land dat ze ooit kaal, stenig en zonder water had genoemd. Haar graf wordt gemarkeerd door een houten kruis.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 23 april 1858 in een brahmaanse familie bij Karkal; Sanskrietonderwijs door haar vader; het rondtrekkende leven van het gezin; de dood van haar ouders en zus in een hongersnood in de jaren zeventig; de titels Pandita en Sarasvati in Calcutta in 1878; het huwelijk over de kastegrens met Bipin Behari Medhavi in 1880 en zijn dood aan cholera in 1882; de Arya Mahila Samaj; reis naar Engeland in 1883 en de doop in Wantage in september 1883; doofheid als reden dat ze geen arts kon worden; Cheltenham; Amerika van 1886 tot 1888; Sharada Sadan in 1889 en het verlies van hindoeïstische steun na bekeringen; de opvang van hongerslachtoffers en de Mukti Mission in Kedgaon; het begin van de opwekking in 1905; de Bijbelvertaling

uit Hebreeuws en Grieks; de Kaisar-i-Hind-medaille in 1919; haar dood in Mukti op 5 april 1922.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: de achttienduizend verzen; de rol van Johannes 4 bij haar bekering; de ervaring van 1891 na het lezen van Haslam; het vuur dat een meisje op 29 juni 1905 zou hebben gezien, de duizend biddende vrouwen op 30 juni en de spraak in onbekende talen (verslagen van de zending en bezoekers); de vermomming als sanniyasini in 1895 en de reis van Manorama naar Australië (elk één bron).

Onbevestigd: het exacte jaar van de hongersnood waarin haar ouders stierven (1874, 1876 of 1876-1878); het jaar van Manorama's dood (1920 of 1921); begin- en eindjaar van de Bijbelvertaling; alle aantallen bewoners en geredde kinderen, die uit de zending zelf komen.

Duiding: of Ramabai kinderen redde of kwetsbare kinderen bekeerde, is in India tot vandaag omstreden. Beide kanten van die discussie zijn in de bronnen te vinden.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Christian History Institute, "Jesus Was Her Guru"
2. Robert Eric Frykenberg, "Setting the Captives Free", Christian History 94
3. Christian History Institute, "Holy Spirit fire changed Ramabai's community of women" (30 juni)
4. Philip Malayil, Dictionary of Christian Biography in Asia, "Dongre Medhavi Ramabai"
5. Open University, Making Britain, "Pandita Ramabai"
6. Amardeep Singh, Literature of Colonial South Asia (Lehigh University), "Pandita Ramabai, author profile"

7. Sonia Hazard, "Pandita Ramabai: Student, Seeker, and Visionary Leader", FOCUS (HURIGHTS Osaka), 2009
8. Edith Blumhofer, Christianity Today, 2005
9. Assemblies of God News, "This Week in AG History, April 1, 1916"
10. Revival Library, "1905 The Mukti Revival"
11. Boston University School of Theology Library, "Holy Bible in Marathi"
12. Anu Kumar, Janata Weekly (via Scroll.in), 2022
13. Swarajya, "Is Christian conversion missions in India social reform? The case of Pandita Ramabai" (opinieartikel)
14. Episcopal Church, Standing Commission on Liturgy and Music, "Pandita Ramabai"
15. Dallas Baptist University, "Meeting Christ in the Gospel of Luke: The Story of Pandita Ramabai"
16. Yale Divinity Library, finding aid Pandita Ramabai Papers
17. BiblicalTraining, "Pandita Ramabai"
18. Wikipedia, "Pandita Ramabai" (startpunt)
19. Wikipedia, "Bible translations into Marathi" (startpunt)

William Wadé Harris: de profeet op blote voeten

Op 27 juli 1913 liep een man uit Cape Palmas, een havenstadje in het zuidoosten van Liberia, naar het oosten. Hij droeg geen schoenen. Hij had een wit gewaad aan met zwarte banden over de borst en een witte tulband op zijn hoofd. In zijn hand had hij een lange staf met een dwarshout, zodat het een kruis was. Verder had hij een Engelse Bijbel bij zich, een rammelaar van een kalebas en een schaal voor doopwater.

Twee vrouwen liepen met hem mee: Helen Valentine, een weduwe die had leren lezen en schrijven, en Mary Pioka. Ze zongen en sloegen de maat met kalebasrammelaars, en waar ze kwamen, liepen mensen te hoop. Het gezelschap stak de Cavally over, de grensrivier, en kwam in Ivoorkust, een kolonie van Frankrijk.

De man was rond de vijftig. Hij heette William Wadé Harris. Een paar jaar eerder had hij in een Liberiaanse gevangenis gezeten wegens verraad. Anderhalf jaar na deze tocht hadden volgens schattingen van Franse koloniale bestuurders zo'n honderdduizend tot honderdtwintigduizend mensen zich door hem laten dopen. Historica Elizabeth Isichei noemde hem in het blad *Christian History*

“zonder twijfel de meest succesvolle zendeling in de geschiedenis van West-Afrika” (vrij vertaald). Hij was geen westerse zendeling. Hij was een Grebo uit Liberia, en hij stierf arm.

Om te begrijpen waarom hij op blote voeten liep, moeten we terug naar de kust waar hij opgroeide.

EEN GREBO-JONGEN BIJ DE DOMINEE

Liberia is een bijzonder land in de geschiedenis van Afrika. Vanaf 1822 kwamen er vrijgelaten zwarte Amerikanen aan land, met steun uit de Verenigde Staten. In 1847 riepen zij de onafhankelijkheid uit. Hun nakomelingen, de Amerikaans-Liberianen, vormden de bovenlaag van het land. Vanaf 1878 regeerde hun True Whig-partij, tot een militaire staatsgreep in 1980. De volken die er al woonden, zoals de Grebo en de Kru, werden verdreven en bestuurd door de nieuwkomers. In 1873 probeerden de Kru en Grebo nog een eigen christelijke staat te stichten, met het motto “In God We Trust”. Het lukte niet.

In die wereld werd Harris geboren, rond 1860, in het dorp Half-Graway bij Cape Palmas. Het precieze jaar weet niemand; de bronnen noemen iets tussen 1860 en 1865. Zijn Grebo-naam was Wadé. Zijn vader was geen christen en volgde de traditionele religie van de Grebo. Zijn moeder was methodist, volgens één bron. Harris zei later zelf dat hij “methodist geboren” was.

Toen hij ongeveer twaalf was, nam een oom hem mee, de methodistische predikant John Lowrie, naar Sinoe, verder langs de kust. Daar leerde de jongen lezen en schrijven, in het Engels en in het Grebo. Hij leerde ook metselen. Als jonge man voer hij een aantal keren mee op schepen langs de West-Afrikaanse kust, als werkmans, tot in Nigeria.

Rond 1881 of 1882 kwam hij tot geloof in een methodistische dienst, onder de prediking van een Liberiaanse dominee die Thompson

heette. Hij werd gedoopt en ging preken als leek. Een paar jaar later stapte hij over naar de Episcopale kerk, de Amerikaanse tak van de anglicaanse kerk. In 1888 werd hij bevestigd door bisschop Samuel Ferguson. Rond diezelfde tijd trouwde hij met Rose Farr, de dochter van een onderwijzer aan de Episcopale kostschool in Half-Graway. Over het jaar verschillen de bronnen. Ze kregen zes kinderen.

EEN ENGELSE VLAG OP PUDUKE BEACH

Vanaf 1892 werkte Harris voor de Episcopale zending als hulp-onderwijzer en catecheet, iemand die geloofsonderwijs geeft. Later leidde hij een school. Hij werd ook regeringstolk voor de Grebo. Hij las veel, ook de pamfletten van de Amerikaanse Bijbelleraar Charles Russell over het einde der tijden. De Liberiaanse denker Edward Blyden, die Afrikanen opriep om hun eigen weg te gaan, had invloed op hem, schrijft zendingshistoricus David Shank.

Harris zag zichzelf als woordvoerder van zijn volk. Dat bracht hem in conflict met de regering in Monrovia. Veel Grebo en Kru hoopten dat Groot-Brittannië hen onder bescherming zou nemen. In 1908 raakte Harris zijn baan als tolk en als onderwijzer kwijt.

In februari 1909 haalde hij op Puduke Beach de Liberiaanse vlag neer en hees hij de Britse Union Jack. Hij werd veroordeeld wegens verraad. Over de straf verschillen de bronnen: Shank noemt een boete van vijfhonderd dollar en twee jaar cel, een latere studie een voorwaardelijke straf. In januari 1910 brak er oorlog uit tussen de Grebo en de Liberiaanse regering. Harris zat weer vast. De opstand van de Grebo mislukte.

Hij was rond de vijftig. Hij had zijn werk verloren, zijn kerk had zijn vergunning als lekenprediker ingetrokken, en zijn volk had de strijd

verloren. Wat moet je nog, als alles waar je voor gewerkt hebt, in een paar jaar ingestort is?

DRIE KEER WATER OP ZIJN HOOFD

In die gevangenis gebeurde het. Rond juni 1910, zo vertelde Harris het later, verscheen de engel Gabriël aan hem. Het gebeurde drie keer. De engel zei hem dat hij een profeet zou zijn, de profeet van de laatste tijd. De Geest kwam op hem, zei Harris, als water op zijn hoofd, en ook dat drie keer.

De opdrachten waren concreet. Hij moest zijn westerse kleren afleggen, tot en met zijn lakschoenen, en een wit gewaad dragen. Hij mocht geen alcohol meer drinken. Hij moest gaan om te preken en te dopen. Zijn rol zag hij later in het licht van Elia, de profeet die de afgoden van zijn tijd te lijf ging. Hij noemde zichzelf een zwarte Elia.

Wat er in die cel precies gebeurde, weten we alleen van Harris zelf. Hij schreef het niet op. Volgens Shank liet hij geen geschriften na, op een paar ondertekende brieven na. Zijn verhaal bereikte ons via mensen die met hem spraken, onder wie de Ghanese jurist Casely Hayford in 1914 en de methodistische zendeling Pierre Benoît in 1926. Historici kunnen het visioen niet controleren. Wel kunnen ze zien wat het met hem deed. De man die de gevangenis uitkwam, was een ander dan de man die erin ging.

Ik merk dat ik bij zo'n verhaal snel wil weten of het "echt" was. Harris zelf twijfelde daar nooit aan. Hij heeft er de rest van zijn leven op ingezet.

ZES SHILLING

Er hoorde een moeilijk deel bij het visioen. Volgens Shank kreeg Harris te horen dat zijn vrouw zou sterven, nadat ze hem zes shil-

ling had gegeven voor zijn reis. Rose stierf. Wanneer precies, is onzeker. Eén studie noemt mei of juni 1910, het jaar van het visioen. Isichei schrijft dat Rose dacht dat haar man zijn verstand had verloren, en dat ze ziek werd en stierf.

Meer weten we niet over haar. Ze had zes kinderen met hem gekregen. Haar man kwam uit de gevangenis met een verhaal over een engel en wilde in een wit gewaad gaan preken. Het is niet moeilijk te begrijpen dat ze geschrokken was.

Rond 1912 was Harris vrij. Hij preekte eerst in Liberia, ook in de hoofdstad Monrovia, en kwam daar opnieuw kort in de cel. Groot werd het in Liberia niet. Op 27 juli 1913 ging hij de grens over.

OVER DE CAVALLY-RIVIER

Ivoorkust was in 1913 een Franse kolonie, en de Franse katholieke zending werkte er al sinds de jaren negentig. Veel had dat niet opgeleverd. In 1911 meldde de katholieke leider, monseigneur Jules Moury, dat er na meer dan vijftien jaar werk en acht grote zendingsposten zo'n tweeduizend gedoopten waren. De meeste mensen langs de kust leefden met hun traditionele religie, met beelden en voorwerpen die bescherming moesten geven. De Europeanen noemden die voorwerpen fetisjen.

Harris liep langs de kust en de lagunes, het gebied tussen Grand-Lahou en Bingerville. Hij sprak Engels en Grebo, geen Frans en niet de talen van de lagunevolken. Hij preekte via tolken, vaak klerken van Europese handelshuizen. De twee vrouwen zongen. Hij zette christelijke woorden op melodieën die de mensen kenden.

Zijn boodschap was kort. Er is één God. Verbrand je fetisjen. Houd de zondag als rustdag. Laat je dopen. Hij leerde mensen het Onzevader en de Tien Geboden. Wie zijn fetisjen opgaf, mocht direct gedoopt worden. Daarin verschilde hij van de zendingskerken, die

maanden of jaren onderwijs vroegen voor iemand gedoopt werd. Harris doopte met water uit zijn schaal en legde de mensen de Bijbel op het hoofd.

In Grand-Bassam en Bingerville stroomden de mensen toe. Een van hen was een jonge koorzanger uit het volk van de Ebrié, Jonas Ahui. In 1914 liet hij zich in Bingerville samen met zijn vader dopen. We komen hem aan het eind van dit verhaal weer tegen.

“VERBRAND DE FETISJEN”

Volgens de mondelinge overlevering in Ivoorkust riep Harris in 1913 in het dorp Louzoua: “Brûlez les fétiches”, verbrand de fetisjen. Zo herinnerde een dorpeling het zich, en zo staat het in een studie van Gabriel Leonard Allen uit 2016. Isichei geeft een Engelse versie van dezelfde gedachte: God had hem gestuurd om de fetisjen te verbranden.

Hele dorpen deden het. Katholieke leider Moury schreef in 1914 over hele volken die hun fetisjen vernielden en om de doop vroegen. Rond de profeet ontstonden snel verhalen. Hij zou zieken genezen hebben en macht over de regen hebben gehad. Tegenstanders zouden gek geworden zijn. Verborgene beelden zouden vanzelf vlam hebben gevat. Een man die loog over een fetisj die hij verstopt had, zou binnen enkele uren dood zijn gegaan. Isichei brengt zulke verhalen uitdrukkelijk als legenden. Ze zijn nooit gecontroleerd, en ik geef ze ook zo door.

Harris zelf leek bang voor die verering. Hij brak soms zijn eigen staf, schrijft Isichei, omdat hij vreesde dat mensen die zouden gaan aanbidden. Toen iemand hem in Kraffy vroeg of hij de grote geest was, antwoordde hij volgens de overlevering dat hij een man was die kwam in de naam van God.

TWAALF APOSTELN IN ELK DORP

Harris bleef nergens lang. Wat liet hij achter in de dorpen waar hij doorheen trok? Hij wees in elke nieuwe gemeente twaalf mannen aan als “apostelen”, die de groep moesten leiden. Hij liet huizen van gebed bouwen. Hij liet dorpschouften de leiding houden, zodat de bestaande verbanden heel bleven. En hij zei de mensen dat er later christenen met Bijbels zouden komen om hen verder te onderwijzen.

Volgens de overlevering zei hij ook dat ze in hun eigen taal mochten bidden en zingen, omdat God hen zou verstaan.

Hij moedigde de mensen aan hun kinderen naar school te sturen. De Franse luitenant-gouverneur Gabriel Angoulvant schreef in 1915 over het enthousiasme waarmee kinderen in Jacquerville naar school gingen.

Over één punt botste hij later met westerse zendelingen. Harris accepteerde polygamie, het huwelijk met meer dan één vrouw, als een gegeven van het Afrikaanse leven. Hij veroordeelde het niet. Hij had zelf meer vrouwen, en een aantal reisde met hem mee. Mary Pioka kreeg een zoon van hem. In 1926 erkende hij tegenover een bezoeker dat hij zes vrouwen had. Methodistische zendelingen ondervroegen hem er scherp over.

EEN ADVOCaat IN AXIM

In 1914 trok Harris de grens over naar de Goudkust, het huidige Ghana, een Britse kolonie. Hij preekte er ongeveer drie maanden, vooral in Apollonia, het kustgebied in het uiterste westen. Een methodistische predikant, Charles Armstrong, vond daar begin augustus 1914 zo’n achtduizend mensen die door Harris gedoopt waren.

In juli 1914 sprak de profeet in het stadje Axim langdurig met Joseph Casely Hayford. Hayford was jurist en een van de bekendste Afrikaanse nationalisten van de Goudkust. Hij was onder de indruk van de nederigheid en de geestelijke kracht van de man. In 1915 schreef hij het eerste boek over hem. Voor historici is dat boek waardevol: het is een verslag van iemand die Harris zelf sprak, midden in zijn grootste jaar.

Er is nog een naam uit die tijd. In Assinie sloot een vrouw zich bij hem aan die Grace Tani heette. Ze was een priesteres van de traditionele religie geweest. Ze zou later een van de leiders worden van de Kerk van de Twaalf Apostelen in Ghana. Zelf beschouwde ze zich als een van de vrouwen van Harris.

In het najaar van 1914 had Harris zijn uitvalsbasis in Kraffy, in Ivoorkust. Ondertussen was in Europa de Eerste Wereldoorlog begonnen.

DECEMBER 1914

De Franse koloniale overheid had de profeet eerst laten begaan. Hij riep op tot hard werken, en dat beviel. Hoe groter de beweging werd, hoe zenuwachtiger de Fransen werden. Een massabeweging onder Afrikanen, geleid door een man uit een Engelstalig land, terwijl Frankrijk in oorlog was: dat zag het bestuur als een gevaar.

In december 1914 werden Harris en de vrouwen die met hem reisden gearresteerd, op initiatief van luitenant-gouverneur Angoulvant. Ze werden opgesloten en zwaar geslagen. Helen Valentine, de jonge weduwe die anderhalf jaar eerder met hem uit Cape Palmas was vertrokken, stierf aan de gevolgen van die slagen. Zo schrijft Shank het.

In januari 1915 werd Harris het land uitgezet. Een andere studie noemt april 1915; ook hier verschillen de bronnen. Hij werd hon-

derden kilometers naar de grens met Liberia gebracht en mocht niet meer terugkomen op Frans gebied. Volgens een oud verslag dat in een theologisch tijdschrift werd aangehaald, werd hij gearresteerd tijdens een doopdienst in Port-Bouët, bij het huidige Abidjan, en lieten de soldaat en de jongen die hem kwamen halen zich door hem dopen. Dat verhaal staat in maar één bron en is niet gecontroleerd.

De Franse overheid verbood daarna prediking in andere talen dan het Frans. Huizen van gebed die zijn volgelingen hadden gebouwd, werden afgebrand.

Hoe kijk je terug op zo'n winter? Harris had in achttien maanden meer mensen gedoopt dan de katholieke zending in meer dan vijftien jaar. Hij betaalde ervoor met zijn vrijheid, en een van de vrouwen die met hem zong, betaalde met haar leven.

ACHT KEER DE GRENS

Harris was terug in Liberia. Hij probeerde minstens acht keer Ivoorkust weer binnen te komen, schrijft Isichei. Elke keer werd hij bij de grens teruggestuurd.

Hij bleef preken. In 1917, 1919 en 1921 liep hij naar Sierra Leone. Rond 1921 trouwde hij in Freetown met Letitia Williams. Een grote beweging zoals in Ivoorkust kwam er in Liberia niet meer.

Intussen gebeurde er in Ivoorkust en de Goudkust iets wat hij zelf niet meer zag. Zijn bekeerlingen gingen naar de kerken die er al waren. Bij de katholieken steeg het aantal dopen van tachtig in 1914 naar zo'n 6.700 per jaar vanaf 1917. In 1923 telde de katholieke kerk in Ivoorkust 13.000 leden en meer dan tienduizend mensen in voorbereiding op de doop. In Apollonia, waar in 1914 nog geen enkele gedoopte katholiek was, waren er in 1920 duizenden leden.

Veel dorpen wachtten. Harris had gezegd dat er mensen met Bijbels zouden komen. Hij had zijn volgelingen aangeraden zich bij de methodisten aan te sluiten. In 1924 kwam de Engelse methodist William Platt in Ivoorkust aan, en hij vond dorpen die al tien jaar op hem wachtten. Binnen zestien maanden waren meer dan 160 kapellen bij de methodisten aangesloten, met ruim 32.000 namen in de registers. De methodistische kerk in Ivoorkust rekent haar begin tot 1914, het jaar van Harris.

Er was ook wrijving. De zendelingen vroegen een vaste bijdrage van tien procent, terwijl de dorpelingen arm waren en ook belasting aan de Fransen betaalden. En ze keurden het meervoudige huwelijk af, dat Harris had toegestaan. Niet iedereen bleef. Een deel van de mensen ging zijn eigen weg.

“BEGIN OPNIEUW”

In 1925 kreeg Harris een beroerte. Hij herstelde maar half. Een jaar later bezocht de methodistische zendeling Pierre Benoît hem. Harris was net terug van een tocht waarop hij meer dan vijfhonderd mensen had gedoopt. Benoît nam een “testament” mee terug, een verklaring van de oude profeet die volgens Shank sterk naar de methodisten neigde en die twijfelaars naar de methodistische kerk moest leiden. Benoît beschreef Harris volgens Isichei als een man die leefde in een bovennatuurlijke wereld die voor hem echter was dan de zichtbare.

Ik vind dat een ontroerend beeld van een zieke, oude man in een arm huis. Hij had niets meer, behalve de werkelijkheid waar hij in 1910 voor gekozen had.

In december 1928 kwam er nog een bezoeker. Het was Jonas Ahui, de koorzanger uit Petit-Bassam die in 1914 in Bingerville gedoopt was. Hij was naar Liberia gereisd omdat hij zich zorgen maakte. In

zijn streek kwam de oude religie terug, en de Britse methodisten waren actief. Harris gaf hem zijn zegen, zijn kruisstaf en zijn Bijbel, en een brief voor Ahui's vader. Hij gaf hem de opdracht om "opnieuw te beginnen" (vrij vertaald).

In april 1929 stierf William Wadé Harris in Spring Hill in Liberia, bijna zeventig jaar oud. Hij was volledig arm, schrijft Shank. Hij stierf in het huis van zijn dochter, volgens Isichei. De plaatselijke Episcopaaalse predikant leidde de begrafenis. Een andere bron noemt 10 oktober 1929 als sterfdatum, en op zijn grafsteen staat zelfs 1928. Wat vaststaat: hij stierf in Liberia, en buiten de dorpen van Ivoorkust en Ghana wist bijna niemand wie hij was.

EEN KRUISSTAF IN PETIT-BASSAM

Ahui deed wat hem gevraagd was, al duurde het even. In 1931 werd in Ivoorkust de Harristische kerk gesticht. Na een ziekte waaraan hij bijna stierf, in 1936, ging Ahui het werk actief leiden, tegen de koloniale overheid in. Zevenenvijftig jaar lang was hij de hoogste prediker van die kerk, tot hij in 1992 stierf. De kerk breidde zich uit naar Liberia, Burkina Faso, Ghana, Togo en Benin. Shank schatte het aantal aanhangers in 1986 op zo'n tweehonderdduizend, en Isichei kwam in 2003 op hetzelfde getal. In Ghana leefde zijn werk voort in de Kerk van de Twaalf Apostelen. Andere profetische bewegingen in Ivoorkust zagen hem als hun voorloper.

Of hij zelf een kerk wilde stichten, is onduidelijk. Hij stuurde mensen naar de katholieken en de methodisten. Zijn erfenis ligt daardoor in veel kerken tegelijk. De zendingskenner Edwin Smith noemde hem in 1926 al Afrika's meest succesvolle evangelist. Niet alles wat Harris zei, kwam uit. Hij verwachtte grote wereldgebeurtenissen waarin hij zelf een rol zou spelen, en die bleven uit. Hij was een man met een sterk visioen en met duidelijke grenzen.

Wat zou jij doen met een opdracht die je in de donkerste periode van je leven kreeg, als niemand anders erbij was om het te bevestigen? Harris trok er zijn schoenen voor uit.

In kerken die zich op hem beroepen, zoals de Kerk van de Twaalf Apostelen in Ghana, staan nog altijd vier tekens: een schaal, een Bijbel, een kalebas en een kruis. Het zijn de dingen die een man op blote voeten in juli 1913 over de Cavally droeg.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte rond 1860 tot 1865 bij Cape Palmas, als Grebo; opvoeding bij een methodistische oom; bekering rond 1881-1882; werk voor de Episcopale zending en als regeringstolk; ontslag in 1908; veroordeling wegens het hijsen van de Britse vlag (1909) en gevangenschap tijdens de Grebo-oorlog (1910); vertrek uit Cape Palmas op 27 juli 1913 met Helen Valentine en Mary Pioka; wit gewaad, kruisstaf, Bijbel, kalebas en doopschaal; directe doop na het verbranden van fetisjen; twaalf apostelen per gemeente; het gesprek met Casely Hayford in Axim (1914); arrestatie eind 1914 en uitzetting door de Franse overheid; de groei van katholieke en methodistische kerken daarna; de komst van William Platt in 1924; het bezoek van Jonas Ahui in december 1928; overlijden in 1929 in armoede in Liberia.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: het visioen van Gabriël in de gevangenis en wat daar gezegd werd (alleen Harris' eigen verhaal); de voorspelling over Rose en de zes shilling; de uitspraken "Brûlez les fétiches" en over bidden in de eigen taal (mondelinge overlevering in Ivoorkust); zijn antwoord in Kraffy; de bekering van de soldaat en de jongen bij zijn arrestatie (één oud verslag).

Onbevestigd: de genezingen, de macht over regen, branden en straffen die aan hem worden toegeschreven (door historici als legende

behandeld); het aantal van tweehonderdduizend gedoopten dat in een latere studie wordt genoemd.

Duiding: de schatting van 100.000 tot 120.000 gedoopten komt van Franse koloniale bestuurders en is door latere historici overgenomen; precieze tellingen bestaan niet. Over zijn geboortjaar, het jaar van zijn huwelijk, de dood van Rose, de datum van zijn uitzetting en zijn sterfdatum (april of oktober 1929; de grafsteen zegt 1928) verschillen de bronnen.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. David A. Shank, "The Legacy of William Wadé Harris" (DACB, uit *International Bulletin of Missionary Research*, 1986)
2. David A. Shank, "Harris, William Wadé" (DACB, uit *Biographical Dictionary of Christian Missions*, 1998)
3. David A. Shank, "Ahui, John" (DACB)
4. Elizabeth Isichei, "A Soul of Fire", *Christian History* 79 (2003)
5. Dan Graves, "William Wade Harris, An African for Africans", *Christian History Institute*
6. Gabriel Leonard Allen, "Harris, William Wadé" (DACB, 2016)
7. Gabriel Leonard Allen, "William Wadé Harris, Prophet-Evangelist of West Africa", *Journal of African Christian Biography* 1:5 (2016)
8. Norbert C. Brockman, "Harris, William Wadé" (DACB, uit *An African Biographical Dictionary*, 1994)
9. Mark R. Lipschutz en R. Kent Rasmussen, "Harris, William Wadé" (DACB, uit *Dictionary of African Historical Biography*, 1986)
10. Watson A. O. Omulokoli, "William Wade Harris: Premier African Evangelist", *Africa Journal of Evangelical Theology* 21:1 (2002)

Josephine Bakhita: de slavin die haar Meester koos

Op 29 november 1889 werd in Venetië een beslissing genomen over een jonge Afrikaanse vrouw. Het gebeurde in het Instituut van de Catechumenen, een huis van de Canossiaanse zusters waar volwassenaars werden voorbereid op de doop. Een mevrouw uit de familie Michieli was gekomen om haar mee te nemen naar Afrika. De jonge vrouw wilde niet mee.

Ze had geen papieren en geen familie in Italië. Ze wist niet eens hoe oud ze was. Haar eigen naam was ze kwijt. Iedereen noemde haar Bakhita, de naam die slavenhandelaren haar ooit hadden gegeven.

De patriarch van Venetië, de hoogste geestelijke van de stad, schakelde de procureur des konings in, een openbaar aanklager van het Italiaanse koninkrijk. Volgens zuster Maria Carla Frison, die het archief van het heiligdom van Bakhita in Schio beheert, kwam het daarna tot iets wat leek op een proces. De uitkomst was helder. In Italië bestond geen slavernij. Bakhita was vrij en mocht zelf kiezen waar ze bleef.

Ze koos voor het huis van de zusters en voor de God die ze daar had leren kennen. Ze zou zelf zuster worden, ruim vijftig jaar leven in een klein Italiaans stadje en daar sterven als een vrouw die door het hele land bekend was. In 2000 verklaarde de Rooms-Katholieke Kerk haar heilig. Vandaag geldt ze als de beschermheilige van Soedan en van mensen die slachtoffer zijn van mensenhandel.

Hoe kwam een meisje uit Darfur in een Venetiaans klooster terecht?

EEN DORP IN DARFUR

Ze werd rond 1869 geboren in Darfur, een streek in het westen van het huidige Soedan. Een geboortedatum kende ze niet. Volgens de Dictionary of African Christian Biography heette haar dorp Olgossa en hoorde haar familie bij het volk van de Dargiu. Ze had broers en zussen. Een oudere zus was al eerder door slavenhandelaren meegenomen.

Soedan stond in die jaren onder Egyptisch bestuur, dat zelf weer onder het Ottomaanse Rijk viel. De Soedanezen spraken over de "Turken" als ze die heersers bedoelden. In het grote gebied tussen Darfur en de Nijl was de handel in mensen een gewone bron van inkomsten.

Over haar eerste jaren weten we vrijwel alleen wat ze later zelf vertelde. Volgens de Canossiaanse archivaris had ze een tweelingzus en was haar jeugd rustig. Ook de Vaticaanse levensbeschrijving zegt iets opvallends over die tijd: ze had als kind God al in haar hart ervaren, zonder te weten wie Hij was.

HET MEISJE DAT HAAR NAAM VERGAT

Toen ze nog klein was, werd ze op het land door twee mannen meegenomen. Hoe oud ze was, verschilt per bron. Het Vaticaan, de Dictionary of African Christian Biography en paus Benedictus XVI hou-

den het op ongeveer negen jaar. De Canossiaanse zusters, de archivaris in Schio en paus Johannes Paulus II noemen zeven. Zij wist het zelf ook niet zeker.

Van de schrik was ze haar naam vergeten, en die van haar ouders. De handelaren gaven haar een nieuwe. Bakhita betekent in het Arabisch “de gelukkige”.

Ze werd verkocht en weer verkocht, op de slavenmarkten van El Obeid en Khartoem. Hoe vaak, daarover lopen de bronnen uiteen. Benedictus XVI schreef vijf keer. Andere bronnen spreken van vier verkopen of van acht eigenaren. Volgens haar eigen verhaal probeerde ze een keer te vluchten. Ze werd teruggevonden.

LITTEKENS DIE BLEVEN

In het huis van een Turkse generaal had ze het het zwaarst. Ik ga daar niet uitgebreid over vertellen. Het is genoeg om te weten wat de bronnen samen zeggen: ze werd geslagen, en haar lichaam werd met messneden bewerkt die nooit meer verdwenen. Vatican News noemt honderdveertien littekens, Benedictus XVI honderdvierenviertig. Ze droeg ze de rest van haar leven.

Misschien vraag je je af hoe een kind zoiets overleeft. Bakhita gaf daar later geen heldenverhaal over. Ze sprak er rustig over, zonder haat. Daar kom ik nog op terug.

EEN CONSUL IN KHARTOEM

In 1882 kwam er een wending. In Khartoem werd ze gekocht door, of voor, de Italiaanse consul Callisto Legnani. Het Vaticaan schrijft dat ze in zijn huis voor het eerst in jaren niet werd geslagen. Hij behandelde haar vriendelijk.

Het bleef daar niet rustig. In Soedan was een opstand uitgebroken onder leiding van een religieuze leider die zich de Mahdi noemde,

de beloofde verlosser uit de islamitische traditie. Zijn aanhangers trokken op tegen de Egyptische heersers en hun buitenlandse bondgenoten. Legnani moest het land verlaten.

Bakhita vroeg of ze mee mocht. In haar eigen woorden, zoals Vatican News ze aanhaalt: “Ik waagde het hem te vragen mij mee te nemen naar Italië.” (vrij vertaald). Hij zei ja. Ze reisden naar de havenstad Suakin aan de Rode Zee en vandaar per schip naar Genua. Volgens de archivaris in Schio was dat in 1885. Vatican News noemt 1884.

KINDERMEISJE IN ZIANIGO

In Genua deed Legnani haar over aan een bevriende familie, de Micheli's. Het Vaticaan schrijft dat dit gebeurde onder druk van mevrouw Michieli. Ze gingen wonen in Zianigo, een dorp bij Mirano, niet ver van Venetië. Daar werd Bakhita het kindermisje van hun dochtertje Alice, die iedereen Mimmina noemde.

Vrij was ze nog steeds niet. Ze was eigendom dat van eigenaar was gewisseld. Wel was ze voor het eerst in een omgeving waar ze iets hoorde over de God die ze in Darfur nog niet kende.

Augusto Michieli kocht een hotel in Suakin, de haven waar Bakhita was vertrokken. De familie wilde terug naar Afrika. In 1888 reisde mevrouw Michieli vooruit. Op advies van de beheerder van hun bezittingen, Illuminato Checchini, werden Mimmina en Bakhita zo lang ondergebracht bij de Canossiaanse zusters in Venetië.

BIJ DE ZUSTERS VAN CANOSSA

De Canossiaanse zusters waren een rooms-katholieke vrouwenorde, gesticht door Magdalena van Canossa uit Verona. Ze werkten onder meer in onderwijs en catechese, het onderwijs in het geloof.

Het huis in Venetië waar Bakhita terechtkwam, was bedoeld voor catechumenen: mensen die zich voorbereiden op de doop.

Daar hoorde ze voor het eerst echt wie God was. Volgens het Vaticaan herkende ze in Hem iemand die ze al gevoeld had, lang voordat ze Zijn naam kende. Ze leerde het Venetiaanse dialect. Benedictus XVI schreef in zijn encycliek *Spe Salvi* dat ze God daarin leerde noemen met het woord *paron*, baas of meester. Ze had veel meesters gehad. Deze Meester was anders. Hij had haar lief. Ze wist zich volgens de paus “definitief bemind”.

Ken jij God als meester? Voor de meeste Nederlanders klinkt dat woord hard. Voor iemand die echte meesters met zweepen had gekend, was het juist het woord dat het grootste verschil maakte.

“LICHAAM EN ZIEL”

In november 1889 kwam mevrouw Michieli terug om haar dochter en Bakhita op te halen. Volgens de Dictionary of African Christian Biography was ze zelf Russisch-orthodox en stond ze niet achter de wens van Bakhita om rooms-katholiek gedoopt te worden. Die bijzonderheid staat alleen in die bron.

Bakhita zei nee. Ze wilde blijven. Later legde ze uit dat ze anders lichaam en ziel verloren zou hebben, zo vertelt zuster Frison.

De patriarch en de overheid bemoeiden zich ermee. Of je het een echte rechtszaak mag noemen, is niet duidelijk. De Dictionary of African Christian Biography spreekt alleen van tussenkomst van de patriarch en vertegenwoordigers van de regering. De archivaris in Schio spreekt van iets wat op een proces leek. Over de uitkomst zijn alle bronnen het eens. Op 29 november 1889 werd vastgesteld dat Bakhita vrij was.

Ze was rond de twintig. Ze nam afscheid van Mimmina, het kind dat ze jaren had verzorgd. Volgens de archivaris kostte haar dat veel. Het was haar eerste keuze als vrije vrouw, en het was een keuze voor God.

EEN NIEUWE NAAM OP 9 JANUARI 1890

Op 9 januari 1890 werd ze gedoopt. Op dezelfde dag ontving ze het vormsel en haar eerste communie, de drie sacramenten waarmee een volwassene in de Katholieke Kerk wordt opgenomen. De patriarch van Venetië zelf diende ze toe. Dat was volgens de Dictionary of African Christian Biography kardinaal Domenico Agostini.

Ze kreeg drie namen: Giuseppina, Margherita en Fortunata. Dat laatste is het Latijnse woord voor gelukkig. De naam die haar ontvoerders haar als spot hadden gegeven, kreeg zo een nieuwe betekenis. Bakhita bleef ze heten.

Later zei ze over die dag: “Hier ben ik een dochter van God geworden!” (vrij vertaald). Het Vaticaan neemt die zin op in haar officiële levensbeschrijving.

Ik blijf bij dat zinnetje hangen. Iemand die als bezit was verhandeld, noemt zichzelf dochter. Ze had een vader en een moeder gehad, maar hun namen waren uit haar geheugen verdwenen. Nu had ze een Vader van wie ze de naam wel kende.

“JA, VADER”

Ze bleef nog enkele jaren in het huis van de catechumenen. Steeds duidelijker voelde ze dat ze zelf zuster wilde worden. In 1893 begon ze aan het noviciaat, de opleidingstijd voor nieuwe zusters. Voor haar geloften werd ze ondervraagd door kardinaal Giuseppe Sarto, die toen patriarch van Venetië was. Hij zou later paus Pius X worden.

Op 8 december 1896 legde ze haar geloften af als Canossiaanse zuster. Benedictus XVI schrijft dat dit in Verona gebeurde. Het Vaticaan heeft een gebed bewaard dat ze voor die dag maakte. Daarin vroeg ze of ze ooit naar haar eigen volk mocht gaan om over Gods goedheid te vertellen. Ze noemde haar vader en moeder, haar broers en haar zus, die volgens haar nog in slavernij leefden.

In 1902 werd ze overgeplaatst naar Schio, een stadje in de provincie Vicenza. Volgens zuster Frison antwoordde ze op de vraag of ze wilde gaan met twee woorden: “Ja, vader.” In Schio zou ze de rest van haar leven blijven.

MADRE MORETTA AAN DE DEUR

Haar werk was eenvoudig. Ze kookte, naaide, borduurde, zorgde voor de sacristie, de ruimte waar de spullen voor de mis worden bewaard. Het meest bekend werd ze als portierster. Wie aan de deur van het klooster aanbelde, zag haar.

De mensen van Schio noemden haar Madre Moretta, wat je kunt vertalen als het zwarte moedertje. Het was een liefkozende naam, geen scheldwoord. Kinderen kwamen graag bij haar. Meisjes vroegen haar eens of ze niet liever wit geboren was. Ze zei nee. Alles wat haar Heer had gedaan, vond ze goed, zo vertelt de archivaris.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd het klooster volgens de Dictionary of African Christian Biography een militair hospitaal, en hielp Bakhita bij de zorg voor gewonde soldaten. Uit dezelfde Canossiaanse overlevering komt een verhaal uit een oorlogsjaar dat niet precies bekend is. Vanwege haar huidskleur werd ze voor een spion aangezien. Ze bleef rustig, nam de mannen mee naar haar kamer en liet hun het raam zien waar ze, zo zei ze, haar roeping had ontvangen. Daarna lieten ze haar met rust. Ik heb dit verhaal alleen bij de Canossiaanse archivaris gevonden.

EEN VERHAAL DAT RONDGING

In 1931 verscheen een boek over haar leven, *Storia meravigliosa*, Een wonderlijk verhaal. De schrijfster was Ida Zanolini, een leek die met de Canossiaanse zusters verbonden was. Ze baseerde het boek op wat Bakhita haar zelf had verteld. Het boek maakte haar in heel Italië bekend.

Volgens Benedictus XVI reisde ze daarna door Italië om aandacht en steun te vragen voor de missie, het werk van de kerk in andere werelddelen. Ze vertelde daarbij haar verhaal. Wikipedia noemt de jaren 1935 tot 1939 en een opleidingshuis voor missiezusters in Vimercate, bij Milaan. Een tweede bron daarvoor heb ik niet gevonden.

Wat vertelde ze dan? Een student uit Bologna vroeg haar eens wat ze zou doen als ze haar ontvoerders tegenkwam. Volgens een tekst die de Pauselijke Universiteit Urbaniana voor het Vaticaan opstelde, zei ze dat ze zou knielen en hun handen zou kussen. Zonder hen was ze nooit christen geworden. Op de vraag of ze de mensen kon vergeven die haar hadden gemarteld, antwoordde ze: “Waarom niet? Arme mensen! Ze kenden de Heer niet.” (vrij vertaald).

Je hoeft dat niet makkelijk te vinden. Ik vind het ook niet makkelijk. Ze praatte de wreedheid niet goed. Ze zag er alleen meer in dan wreedheid.

“ZOALS DE MEESTER WIL”

Haar laatste jaren waren zwaar. Ze was lange tijd ziek en had veel pijn. Wie vroeg hoe het ging, kreeg volgens het Vaticaan een kort antwoord: zoals de Meester wil.

Op het eind kwam het verleden terug. Ze vroeg de verpleegster om iets dat er niet was. “Maak de kettingen wat losser, ze zijn zwaar!”

(vrij vertaald), zo staat het in een levensschets van Radio Vaticaan. Ruim zestig jaar nadat ze ze had gedragen, voelde ze ze opnieuw.

Op 8 februari 1947 stierf ze in het klooster van Schio, met de zusters om zich heen. Vatican News noemt een longontsteking als oorzaak. Haar laatste woorden waren volgens het Vaticaan een roep om Maria, de moeder van Jezus. Daarna kwamen mensen uit de stad om haar nog één keer te zien.

TERUG NAAR SOEDAN

Twaalf jaar na haar dood begon het onderzoek naar haar leven dat in de Katholieke Kerk voorafgaat aan een heiligverklaring. Op 1 december 1978 stelde de kerk vast dat ze de christelijke deugden in heldhaftige mate had beoefend. Op 17 mei 1992 verklaarde paus Johannes Paulus II haar zalig.

Het jaar daarna ging dezelfde paus naar Khartoem, de stad waar Bakhita als kind was verkocht. Soedan was toen al jaren in oorlog. In zijn preek op 10 februari 1993 noemde hij haar een dochter van het land. Ze was verkocht als handelswaar, zei hij, en toch bleef ze vrij, “met de vrijheid van de heiligen” (vrij vertaald). Hij gaf haar aan de Soedanezen als voorbeeld en als beschermheilige.

Op 1 oktober 2000 werd ze in Rome heilig verklaard, samen met honderdtwintig martelaren uit China, de Spaanse kloosterstichtster María Josefa Sancho de Guerra en de Amerikaanse Katharine Drexel. In zijn preek vroeg de paus om gebed voor Soedan, dat al zeventien jaar door oorlog werd verscheurd.

In 2007 schreef Benedictus XVI over haar in *Spe Salvi*, zijn encycliek over hoop. Sinds 2015 is haar feestdag, 8 februari, ook de internationale dag van gebed tegen mensenhandel. Daartoe besloten twee organisaties in Rome, de Pauselijke Raad voor Rechtvaardigheid en

Vrede en de internationale vereniging van oversten van vrouwelijke orden.

HET RAAM IN SCHIO

Ze is nooit teruggekeerd naar Darfur. Het gebed van 1896, om naar haar eigen volk te mogen gaan, werd niet verhoord zoals zij het vroeg. Ze bleef aan de deur van een klooster in Italië staan, tot het eind.

Ik denk aan het raam waar ze de mannen die haar wilden arresteren naartoe bracht. Ze had niets te verbergen. Ze wees alleen naar de plek waar haar Meester haar had geroepen. Een meisje zonder naam, verkocht op de markt van El Obeid, stond voor een raam in Schio en wist wie ze was.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte rond 1869 in Darfur; ontvoering als kind en verkoop op de markten van El Obeid en Khartoem; ernstige mishandeling en blijvende littekens; aankoop door de Italiaanse consul Callisto Legnani (1882) en vertrek naar Italië via Suakin vanwege de Mahdi-opstand; verblijf bij de familie Michieli in Zianigo als kindermisje van Alice (Mimmina); onderbrenging bij de Canossiaanse zusters in Venetië; haar weigering om terug te gaan en de vaststelling van haar vrijheid op 29 november 1889; doop, vormsel en eerste communie op 9 januari 1890 met de namen Giuseppina Margherita Fortunata; noviciaat vanaf 1893 en geloften op 8 december 1896; Schio vanaf 1902; het boek van Ida Zanolini (1931); overlijden op 8 februari 1947 in Schio; zaligverklaring op 17 mei 1992 en heiligverklaring op 1 oktober 2000.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: de tweelingzus en de jeugd in Olgossa; de vluchtpoging; dat ze God als kind al aanvoelde; haar uitspraken over vergeving, over de doop en over het verlies van lichaam en ziel; haar gebed van 8 december 1896; het verhaal van de spionageverdenking en het raam; de hulp aan gewonde soldaten in de Eerste Wereldoorlog; haar woorden over de kettingen en haar laatste woorden.

Onbevestigd: dat mevrouw Michieli Russisch-orthodox was (één bron); de exacte jaren van haar reizen voor de missie en het verblijf in Vimercate (alleen Wikipedia); de volgende cijfers, waarover de bronnen het oneens zijn: haar leeftijd bij de ontvoering (zeven of negen), het aantal littekens (114 of 144), het aantal verkopen, en het jaar van aankomst in Italië (1884 of 1885). Of de procedure van 1889 een echte rechtszaak was, is niet duidelijk.

Duiding: enkele bronnen schrijven dat de latere paus Pius X haar doopte. Dat kan niet kloppen: Giuseppe Sarto werd pas in 1893 patriarch van Venetië. Hij ondervroeg haar wel voor haar geloften.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Vaticaan, “Josephine Bakhita (1869-1947)”, biografie bij de heiligverklaring
2. Radio Vaticana, “St Josephine Bakhita: the life of a modern-day African saint”, 8 februari 2015
3. Vatican News, “Santa Giuseppina Bakhita, vergine”
4. Benedictus XVI, encycliek *Spe Salvi* (2007), nr. 3
5. Vaticaan / Pauselijke Universiteit Urbaniana, “Goodness and missionary zeal”
6. Johannes Paulus II, homilie in Khartoem, 10 februari 1993
7. Johannes Paulus II, homilie bij de heiligverklaring, 1 oktober 2000

8. Maria Carla Frison (archief heiligdom Bakhita, Schio), L'Osservatore Romano 14 februari 2020, via EWTN
9. Canossian Daughters of Charity (Filipijnen), "St. Josephine Bakhita"
10. Aylward Shorter, "Bakhita, Josephine", Dictionary of African Christian Biography
11. Christian History Institute, "The wonderful story of Sister Josephine Margaret Fortunata"
12. USCCB, "February 8 is the first International Day of Prayer and Awareness Against Human Trafficking", 2015
13. Wikipedia, "Josephine Bakhita" (startpunt)

Gil Sun-ju: de man die bad voordat het licht werd

Op 1 maart 1919 kwamen in Seoul negenentwintig mannen bij elkaar in een restaurant dat Taehwagwan heette. Ze lazen een verklaring voor waarin Korea zich onafhankelijk noemde van Japan. Onder die verklaring stonden drieëndertig namen. Zestien van hen waren christenen. Een van de namen hoorde bij een presbyteriaanse predikant uit Pyongyang, een man van rond de vijftig met slechte ogen. Hij was er die dag niet bij. Net als drie andere christelijke ondertekenaars ontbrak hij in Taehwagwan, zo blijkt uit een overzicht van de Koreaanse historicus Lee Man-yeol.

Zijn naam stond er wel. En daarvoor ging hij de gevangenis in.

Die man was Gil Sun-ju. In Engelse boeken heet hij meestal Kil Sŏn-ju. Hij was een van de eerste zeven Koreanen die in 1907 tot presbyteriaans predikant werden gewijd. Hij stond midden in de opwekking van Pyongyang in datzelfde jaar. Hij begon gebedsbijeenkomsten in de vroege ochtend, een gewoonte die in Koreaanse kerken tot vandaag bestaat. Een artikel in *Christian History* noemt hem de vader van de Koreaanse kerk.

Hij begon zijn zoektocht naar God in de bergen, bij een heel andere weg.

DRIE JAAR IN DE BERGEN

Gil Sun-ju werd in 1869 geboren in Anju, in de provincie Zuid-Pyongan. Die plaats ligt nu in Noord-Korea. Zijn vader heette Gil Bong-sun. Volgens de Koreaanse Wikipedia trouwde hij al jong, rond zijn elfde, zoals in zijn streek gebruikelijk was. Dat detail heb ik in andere bronnen niet teruggevonden.

Korea was in die jaren een koninkrijk dat zich lang had afgesloten van de buitenwereld. Het land werd geregeerd volgens de ideeën van Confucius: orde, plicht, eerbied voor ouders en voorouders. Naast het confucianisme leefden boeddhisme, taoïsme en de oude volksreligie met haar geesten en sjamanen. Christenen waren er nauwelijks. De eerste protestantse zendelingen kwamen pas in de jaren tachtig van de negentiende eeuw.

De jonge Gil was een sterke man. Volgens de Encyclopedie van de Koreaanse cultuur oefende hij vanaf zijn negentiende zijn lichaam met krachtoefeningen. Op zijn vijfentwintigste vertelde een vriend hem over seondo, een taoïstische weg naar een lang, sterk en zelfs onsterfelijk leven. Gil trok de bergen in en oefende er drie jaar. Hij bereikte niet wat hij zocht.

Over zijn religieuze weg vóór zijn bekering zijn de bronnen het niet helemaal eens. Christian History noemt hem taoïst en confucianist. Britannica spreekt van zenboeddhisme. Koreaanse bronnen spreken van seondo, de taoïstische weg.

Ken jij dat, jaren ergens in investeren en dan merken dat het je niet brengt wat je hoopte?

EEN VRIEND EN EEN BOEK

De vriend die hem ooit naar de bergen had gewezen, Kim Jong-seop, was intussen christen geworden. Via hem kwam Gil in aanraking met christelijke boeken in het Chinees, de taal waarin geleerde Koreanen toen lazen. Vooral één boek maakte indruk: De Christenreis van John Bunyan, het verhaal van een pelgrim die met een last op zijn rug op weg gaat naar de hemelse stad. Volgens de Christian History Almanac had de Amerikaanse zendeling Samuel Moffett hem dat boek aangeraden.

Hoe hij uiteindelijk tot geloof kwam, kennen we uit wat hij er later zelf over vertelde. In Soo Kim, hoogleraar kerkgeschiedenis, geeft het zo weer. Terwijl Gil bad, hoorde hij het geluid van een fluit en een stem die zijn naam riep. Daarop bad hij, vrij vertaald: “Mijn geliefde God, vergeef mijn grote zonden en red mij.”

Het is zijn eigen getuigenis. Niemand anders was erbij. Wel staat vast wat erop volgde. In 1897, op zijn negenentwintigste, liet Gil zich dopen. Volgens de Koreaanse Wikipedia gebeurde dat door de Amerikaanse zendeling Graham Lee.

EEN OUDERLING IN JANGDAEHYEON

Gil bleef niet lang op de achterste rij. In 1898 werd hij leider van een gemeente. In 1901 werd hij ouderling van de Jangdaehyeon-kerk in Pyongyang, de grote presbyteriaanse kerk van de stad, die later ook de Centrale Kerk werd genoemd. Een jaar later stelde Moffett hem aan als helper, een soort hulpprediker, voor de provincies Pyongan en Hwanghae.

Dat paste bij wat Moffett voor ogen had. Volgens de Christian History Almanac wilde hij dat Koreanen zelf de Koreaanse kerk zouden leiden, en geen buitenstaanders. Mannen als Gil maakten dat moge-

lijk. Daardoor zag de kerk er voor veel Koreanen minder uit als een westerse, koloniale beweging.

In dezelfde jaren zette Gil zich in voor zijn land. Met de latere nationalist Ahn Chang-ho richtte hij in Pyongyang een afdeling op van de Onafhankelijkheidsclub, een beweging die Korea wilde vernieuwen en vrij wilde houden van buitenlandse overheersing. Geloof en vaderland liepen bij hem vanaf het begin door elkaar.

Ik vind dat een opvallend punt. Veel Koreanen zagen het christendom in die tijd als iets van buitenlanders. Gil liet zien dat een Koreaan christen kon worden zonder op te houden Koreaan te zijn.

In 1903 begon hij aan het presbyteriaans seminarie in Pyongyang, de opleiding voor predikanten die de Amerikaanse zendelingen hadden opgezet.

EEN LAND ONDER DRUK

Om te begrijpen wat er in 1907 gebeurde, moet je weten hoe het Korea toen verging. In 1905 won Japan een oorlog tegen Rusland. Daarna nam Japan het grootste deel van het Koreaanse bestuur over. In 1907 werd de Koreaanse koning gedwongen af te treden en werd het Koreaanse leger ontbonden. Drie jaar later, in 1910, lijfde Japan Korea helemaal in.

Het waren jaren van vernedering en woede. Volgens In Soo Kim zochten veel teleurgestelde Koreanen in die tijd hun toevlucht in de kerk. Daar vonden ze een gemeenschap die hen samenbracht, en later ook een kracht die de onafhankelijkheidsbeweging van 1919 zou voeden.

In de verslagen van de opwekking lees je dat de Amerikaanse zending William Blair in januari 1907 preekte over de haat van Koreanen tegen de Japanners, en de mannen opriep die los te laten. Voor

een volk dat net zijn vrijheid kwijtraakte, was dat geen gemakkelijke boodschap.

VOORDAT HET LICHT WERD

Rond deze tijd begon Gil iets waardoor hij in Korea nog steeds bekend is. Hij kwam met andere gelovigen in de kerk bij elkaar om te bidden voordat het licht werd. In het Koreaans heet dat saebyeok gido, vroeggebed. De kerkhistoricus In Soo Kim beschreef in zijn proefschrift hoe dit initiatief van Gil een blijvende plek kreeg. Een artikel in het tijdschrift Acta Koreana noemt hem een van de grondleggers ervan, samen met de Bijbelconferenties waarin gemeenteleden dagenlang de Bijbel bestudeerden.

Wanneer het precies begon, is niet zeker. Sommige bronnen noemen de herfst van 1906, andere 1909. Het artikel in Acta Koreana legt een verband met zijn jaren in de bergen: de ijver van seondo vond een nieuwe richting in zijn gebed. Het oefenen bleef. Het doel was veranderd.

Wanneer bid jij? Gil koos het uur waarop het stil was en de dag nog niet was begonnen.

Volgens een biografie die zijn zoon Gil Jin-gyeong in 1980 schreef, gebeurde er in september 1906 nog iets. Gil had gehoord over opwekkingen in Wales en India. De Amerikaanse predikant Howard Agnew Johnston vroeg in die maand wie de Heilige Geest ten volle wilde ontvangen om de Koreaanse kerk te leiden. Gil, toen student en ouderling, stak zijn hand op en kwam naar voren. In december van dat jaar was hij een van de hoofdsprekers op een Bijbelconferentie in Hwanghae, en met de zendelingen sprak hij af de grote winterconferentie van januari samen voor te bereiden. Dit verhaal komt uit de familie en is door Bonjour Bay in een artikel overgenomen. Een onafhankelijke bevestiging heb ik niet gevonden.

JANUARI 1907

In januari 1907 hielden de presbyteriaanse kerken in Pyongyang hun jaarlijkse Bijbelconferentie voor mannen. Ongeveer vijftienhonderd mannen kwamen bij elkaar, schrijft de Koreaanse theoloog Young-Hoon Lee.

Volgens het artikel van Bonjour Bay preekte Gil op 9 januari over het openen van je hart voor de Heilige Geest. Daarna begon de gemeente luid te bidden. Gil leidde ook de vroege gebedssamenkomsten van de conferentie.

Op maandagavond 14 januari, zo schrijft Young-Hoon Lee, leidde de zendeling Graham Lee de samenkomst. De historicus Thomas Kidd beschrijft op basis van ooggetuigen hoe mannen in die dagen tegelijk hardop begonnen te bidden. Ze beleden hun zonden in het openbaar, huilden en vielen op de grond. Een zendeling schreef dat het gebed klonk als het geluid van veel wateren.

Gil Sun-ju had in die dagen een sleutelrol. Hij beleed in het openbaar zijn eigen zonden, en daarna volgden velen zijn voorbeeld. Over de datum verschillen de bronnen: de Koreaanse Wikipedia noemt een vroeggebed op 6 januari. Er gaan ook verhalen rond over wat hij precies beleed. Ik heb die details in geen enkele bron die ik kon lezen teruggevonden, en laat ze daarom weg.

In maart 1907 schreef de zendeling E. F. Hall aan zijn zendingsbestuur dat Gil tijdens de opwekking de doop in de Geest had ontvangen. Niet iedereen in Korea neemt die duiding over. De Koreaanse historicus Park Yong-gyu heeft haar bestreden. Over één ding zijn de bronnen het eens: na januari 1907 was Gil de predikant die de opwekking door het land droeg. Young-Hoon Lee schrijft dat hij overal opwekkingssamenkomsten en Bijbelklassen leidde.

Het kostte hem veel. Volgens een gangbaar overzicht ebden de samenkomsten in Pyongyang in het voorjaar van 1907 weg, mogelijk omdat Gil uitgeput was. Of dat de echte reden was, weet niemand zeker.

EEN VAN DE EERSTE ZEVEN

Op 20 juni 1907 studeerde Gil af aan het seminarie. Hij hoorde bij de eerste klas, zeven mannen. Op 17 september 1907 werden ze in Pyongyang gewijd tijdens de eerste vergadering van het Koreaanse presbyterium. Zo kreeg de presbyteriaanse kerk in Korea haar eerste eigen predikanten. Gil werd predikant van de Jangdaehyeon-kerk.

Hij was een vernieuwer. In zijn kerk hing een gordijn dat de mannen van de vrouwen scheidde. Gil liet het weghalen. Hij bracht Koreaanse hofmuziek in de eredienst en vormde koren. Volgens In Soo Kim gaf hij in zijn kerk avondles in hangul, het Koreaanse alfabet, tot de Japanse overheid dat verbood. Zijn liefde voor Koreaanse muziek leidde tot een herziening van het liedboek, met vijf liederen op Koreaanse melodieën.

In 1910 deed hij op de vergadering van het presbyterium een voorstel voor een campagne die “Een miljoen zielen” ging heten: een groot evangelisatieplan voor heel Korea. Toen de presbyteriaanse kerk in 1912 haar eerste Algemene Vergadering hield, werd Gil vicevoorzitter, schrijft Britannica.

DE SCHADUW VAN 1911

Na de inlijving van 1910 werd het Japanse bewind strenger. In 1911 begon een grote zaak tegen Koreaanse nationalist en christenen, die werden beschuldigd van een samenzwering tegen het Japanse bewind. Ze werd bekend als de zaak van de 105 mannen. De Ency-

clopedie van de Koreaanse cultuur schrijft dat ook Gil onder deze zaak leed.

In 1917 verloor hij zijn oudste zoon, Gil Jin-hyeong. Volgens de Koreaanse Wikipedia was die zoon lid geweest van een geheime nationalistische vereniging en had hij in de zaak van 1911 vastgezet. Of zijn dood daar rechtstreeks mee te maken had, kan ik uit de bronnen niet vaststellen.

Ik stop hier even. Een vader die zijn zoon begraaft, onder een beewind dat zijn volk de mond snoert. We weten niet wat Gil daarover zei. Er is geen brief of preek over bewaard die ik heb kunnen vinden. Twee jaar later zette hij zijn naam onder de verklaring.

DRIEËNDERTIG NAMEN

In de maanden voor maart 1919 kwam Seonu Hyeok, een Koreaan uit het buitenland, naar het noorden om met christelijke leiders te overleggen. Hij sprak onder anderen met Lee Seung-hun, Yang Jeon-baek en Gil Sun-ju, schrijft Lee Man-yeol. Uit die gesprekken groeide mee wat later de Beweging van 1 Maart werd: een vreedzaam protest waarin overal in Korea mensen de straat op gingen en riepen dat Korea vrij moest zijn.

Gil was een van de drieëndertig ondertekenaars. Britannica noemt hem een van de eerste twee namen op de verklaring. Volgens In Soo Kim deelde hij vlaggen uit, sprak hij over het christendom als een Koreaans geloof en drong hij aan op geweldloosheid.

Op 1 maart zelf was hij dus niet in Seoul. De Koreaanse Wikipedia vermeldt dat hij toen al ernstige problemen had met zijn ogen. Hij werd gearresteerd, zoals bijna alle ondertekenaars. Over de duur van zijn gevangenschap lopen de bronnen uiteen: de Encyclopedie van de Koreaanse cultuur spreekt van twee jaar, de Koreaanse Wikipedia van een jaar en zeven maanden. Volgens die Wikipedia werd

hij na bijna twee jaar voorarrest als enige van de gearresteerde ondertekenaars vrijgesproken. Die vrijspraak heb ik zelf niet in een gerechtelijke bron kunnen controleren.

De beweging werd neergeslagen. Er veranderde wel iets. Volgens In Soo Kim zagen veel Koreanen het christendom vanaf die tijd niet langer als een geloof dat een vreemde macht hun had opgelegd. Christenen hadden mee vooraan gestaan.

HET BOEK OPENBARING

Na zijn vrijlating trok Gil opnieuw door het land. Hij leidde opwekkingsdiensten en Bijbelconferenties, ook in Noord-Gando, het gebied in Mantsjoerije waar veel Koreanen woonden. Zijn prediking kreeg een nieuw zwaartepunt. Britannica schrijft dat hij na de gevangenis vooral over de eindtijd preekte, met nadruk op het boek Openbaring. Een veelgehoord verhaal is dat hij Openbaring in de gevangenis honderden keren las. Een bron daarvoor ontbreekt.

Het laatste boek van de Bijbel eindigt met een belofte van Jezus en een gebed van de kerk: *Hij Die van deze dingen getuigt, zegt: Ja, Ik kom spoedig. Amen. Ja, kom, Heere Jezus!* (Openbaring 22:20). Voor een volk onder vreemde heerschappij had die belofte een eigen klank.

Theologen kijken verschillend naar deze periode. Volgens het artikel in Acta Koreana groeide zijn nadruk op bekering en Bijbelgezag, samen met zijn latere verwachting van het duizendjarig rijk, uit tot een behoudende, fundamentalistische theologie die in Korea nog altijd sterk is. De Koreaanse onderzoeker Bae Deok-man ziet hem als degene die deze manier van denken over de eindtijd onder Koreaanse presbyterianen verspreidde. Engelstalige overzichten melden dat hij in 1926 terugtrad als hoofdpredikant van Jangdaehyeon. Ook daarvoor heb ik geen controleerbare bron gevonden.

Hij schreef ook. Al vroeg verschenen *Haetaron* en *Mansa seongchwi*. Na zijn dood kwamen een boek over de eindtijd, *Malsehak*, en een bundel preken uit.

Er gaan grote getallen rond over zijn bediening: zeventien- of twintigduizend preken, honderdduizenden hoorders, tienduizenden bekeerlingen. Ze komen uit latere overzichten en spreken elkaar tegen. Niemand heeft ze kunnen tellen.

OP DE KANSEL IN GANGSEO

In zijn laatste jaren kon Gil bijna niets meer zien. Hij bleef preken. In november 1935 leidde hij een Bijbelconferentie in een kerk in Gangseo, in Zuid-Pyongan. Daar kreeg hij een hersenbloeding. Volgens de *Christian History Almanac* zakte hij in elkaar op de kansel, terwijl hij voor duizenden mensen preekte, en werd hij binnen enkele uren dood verklaard. Hij was zesenzestig. Als datum noemen de meeste bronnen 26 november, de *Almanac* houdt 25 november aan.

Tien jaar later was Korea vrij. Het land werd in tweeën gedeeld. Pyongyang, de stad die zendelingen ooit het Jeruzalem van het Oosten noemden, werd de hoofdstad van Noord-Korea.

In 2009 kende de Zuid-Koreaanse regering Gil Sun-ju postuum een onderscheiding toe voor zijn rol in de strijd voor onafhankelijkheid.

Als je vandaag in Seoul of Busan vroeg in de ochtend langs een kerk loopt, kan het zijn dat er licht brandt. Binnen zitten mensen die bidden voordat de dag begint. De meesten van hen kennen zijn naam misschien niet. Het uur hebben ze van hem.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte in 1869 in Anju; jaren van taoïstische of andere religieuze oefening vóór zijn bekering; doop in 1897; ouderling van de Jangdaehyeon-kerk

(1901); studie aan het seminarie in Pyongyang vanaf 1903; wijding in 1907 als een van de eerste zeven Koreaanse presbyteriaanse predikanten; zijn leidende rol in de opwekking van januari 1907 en zijn openbare schuldbelijdenis; zijn initiatief tot het vroeggebed; ondertekening van de onafhankelijkheidsverklaring van 1919 en gevangenschap; afwezigheid bij de voorlezing in Taehwagwan; latere prediking over de eindtijd; overlijden in november 1935; onderscheiding in 2009.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: de fluit en de stem bij zijn bekering en zijn gebed om vergeving; het opsteken van zijn hand bij Howard Agnew Johnston in 1906 (uit de biografie door zijn zoon); de Geestesdoop in 1907 (brief van één zendeling, door anderen betwist); het huwelijk rond zijn elfde; de doop door Graham Lee; de verhalen over het aantal preken, hoorders en bekeerlingen.

Onbevestigd: wat hij in januari 1907 precies beleed en op welke dag; het startjaar van het vroeggebed (1906 of 1909); de vrij spraak in 1920 en de precieze duur van zijn gevangenschap; het verband tussen de dood van zijn oudste zoon en de zaak van 1911; dat hij Openbaring in de gevangenis honderden keren las; zijn aftreden in 1926; de exacte sterfdatum (25 of 26 november).

Duiding: over de vraag of zijn invloed op de Koreaanse theologie, vooral zijn eindtijdverwachting, gezond was, verschillen kerkhistorici van mening.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Encyclopedia of Korean Culture (Academy of Korean Studies), lemma □□□
2. Britannica, Kiel Sun-chu

3. In Soo Kim, "The national spirit", Christian History 141 (2021)
4. Bonjour Bay, "The Pyongyang Great Revival in Korea and Spirit Baptism", Evangelical Review of Theology 31/1 (2007)
5. Young-Hoon Lee, "Korean Pentecost: The Great Revival of 1907", Asian Journal of Pentecostal Studies 4/1 (2001)
6. Acta Koreana 10/2 (2007), artikel over Kil Sŏn-ju (abstract)
7. Lee Man-yeol, "3.1□□□ □□□□", lezing 2019
8. The Christian History Almanac, 25 november 2020
9. Thomas Kidd, "Prayer like the falling of many waters", Christian History 153 (2024)
10. Wikipedia, Kil Sŏnju (startpunt)
11. Wikipedia (Koreaans), □□□ (startpunt)
12. Wikipedia, Pyongyang Revival (startpunt)

Sundar Singh: de sadhoe in het gele gewaad

In april 1929 schreef een Indiase prediker brieven aan zijn vrienden. Een van hen was de Zweedse aartsbisschop Nathan Söderblom. De boodschap was kort: hij ging nog één keer op preektocht, naar Tibet. Hij was negenendertig en zijn gezondheid was slecht. Hij vertrok uit Subathu, een plaatsje in de heuvels van Noord-India. Op 18 april 1929 werd hij voor het laatst gezien bij Kalka, een stadje aan de voet van de weg naar Simla. Daarna hoorde niemand meer iets van hem.

Er kwam geen brief meer, geen bericht uit een klooster en geen graf. In 1932 verklaarde de regering van Brits-Indië hem vermoedelijk overleden.

De man heette Sundar Singh. Hij was als sikh geboren en werd christen. Hij trok jarenlang op blote voeten door India in het saffraangele gewaad van een sadhoe, een rondtrekkende heilige man. In de jaren twintig sprak hij in Groot-Brittannië, Amerika, Australië, Zwitserland en Zweden. Bewonderaars noemden hem een levende apostel en heilige. Een paar jaar later noemden anderen hem een fantast. Beide beelden leefden al tijdens zijn leven naast elkaar.

Dit hoofdstuk is daarom een beetje anders dan de andere. Over Sundar Singh gaan veel wonderverhalen rond. De meeste komen

uit zijn eigen vertellingen. Al in zijn eigen tijd werd hard gestreden over de vraag of ze waar waren. Ik vertel ze, en ik zeg er telkens bij waar ze vandaan komen.

Het begint in een dorp in de Punjab.

EEN ZOON VAN DE SARDAR

Sundar Singh werd geboren op 3 september 1889 in Rampur, bij Doraha, in het district Ludhiana. Dat ligt in de Punjab, het land van de vijf rivieren in het noordwesten van India. India was toen een Britse kolonie. De Punjab is het hart van het sikhisme, een godsdienst die in de vijftiende eeuw ontstond en één God belijdt. Sikh-mannen dragen hun haar ongeknipt, als teken van hun geloof.

Zijn vader, Sher Singh, was een welgesteld man en volgens het Dictionary of Christian Biography in Asia het hoofd van het dorp, met de rang van sardar. Sundar was de jongste van drie zoons. Het gezin was sikh, maar leefde ook met hindoeïstische gebruiken. Een Brits archief spreekt van een familie van sikh- en hindoe-afkomst.

De sterkste invloed in zijn jeugd was zijn moeder. Ze was diep gelovig en nam hem mee naar sadhoes, de mannen die alles achterlieten om God te zoeken. Ze hoopte dat haar jongste zoon ooit net zo zou worden. Thuis leerde hij de Bhagavad Gita, een geliefd hindoeïstisch heilig boek. Volgens zijn latere biografen kende hij het op zijn zevende uit zijn hoofd. Dit detail komt uit de verering rond hem, uit geen enkel document.

Zijn moeder stuurde hem ook naar een school van de Amerikaanse presbyterianen in Ludhiana, de Ewing Christian High School, om Engels te leren. Daar kwam hij in aanraking met het Nieuwe Testament. Hij moest er niets van hebben.

EEN BIJBEL IN HET VUUR

Toen hij ongeveer veertien was, stierf zijn moeder. De jongen raakte in een diepe crisis. Hij was boos, op God en op de christenen. In het openbaar verbrandde hij een Bijbel, bladzijde voor bladzijde, terwijl vrienden toekeken. Zo staat het in de vroege levensbeschrijvingen. Een Brits archief noemt het kort een symbolische verbranding van de Bijbel.

Wat er daarna gebeurde, vertelde hij zelf. Hij kon geen rust vinden in zijn eigen godsdienst en ook niet in de andere boeken die hij las. Op een nacht in december 1904 besloot hij dat hij zich voor de trein zou werpen als God zich niet aan hem liet zien. Hij bad. Vroeg in de ochtend zag hij, zo vertelde hij later, Jezus. Christian History spreekt van een visioen van de gekruisigde liefde van Christus. Hij wist het zeker, en de onrust was weg.

De datum wisselt per bron. Een recent artikel van Shivraj Mahendra noemt 18 december 1904, rond half vijf in de ochtend. Een andere bron houdt het op december 1903. De religiehistoricus Eric Sharpe wees erop dat dit verhaal vooral rust op Sundars eigen navertellingen en op de eerste boeken over hem. Er waren geen andere getuigen.

Ik geloof dat God mensen zo kan opzoeken. Maar ik kan het niet bewijzen, en Sundar kon het ook niet. Wat wel vaststaat, is wat er daarna gebeurde.

WEGGESTUURD UIT HET OUDERLIJK HUIS

Sundar knipte zijn haar af. Voor een sikh was dat een openbaar teken: hij hoorde er niet meer bij. Zijn vader zette hem het huis uit. Volgens het tijdschrift Christian History vreesde hij ook de schande. In de Punjab kwamen veel bekeerlingen tot het christendom uit de

laagste kasten, en een zoon van de sardar die christen werd, was een vernedering voor de familie.

Volgens het Dictionary of Christian Biography in Asia gaf zijn vader hem nog een afscheidsmaaltijd. Volgens latere levensbeschrijvingen probeerde iemand uit de familie hem te vergiftigen, en overleefde hij dat. Ook dat verhaal komt van hemzelf.

In 1904 ging hij naar een christelijke kostschool van de presbyteriaanse zending in Ludhiana. Later werkte hij onder leprapatiënten in een christelijk tehuis in Sabathu, ook gespeld als Subathu, in de heuvels bij Simla. Simla, nu Shimla, was in de zomer de hoofdstad van Brits-Indië. Op 3 september 1905, de dag waarop hij zestien werd, werd hij daar gedoopt. Volgens de Dictionary gebeurde dat in de St. Thomas' Church, een anglicaanse kerk. Sharpe schrijft dat een anglicaanse zendeling hem doopte.

EEN CHRISTEN IN HET GEWAAD VAN EEN SADHOE

Een jaar later, in oktober 1906, nam Sundar een besluit dat zijn leven zou bepalen. Hij trok een saffraangeel gewaad aan en zette een saffraangele tulband op. Hij werd sadhoe, maar dan een christelijke.

In India kende iedereen dat beeld. Een sadhoe bezit niets, trekt van dorp naar dorp en leeft van wat mensen hem geven. Sundar droeg alleen een Nieuw Testament bij zich. Hij trouwde niet en hij liep op blote voeten. Volgens zijn biografie in het Dictionary of Christian Biography in Asia wilde hij het christendom Indiaas maken. De Zwitserse historicus Philippe Bornet plaatst hem bij de pogingen van die tijd om het christendom los te maken van zijn koloniale verpakking.

Dat ging niet zonder weerstand. Volgens Christian History hadden presbyteriaanse zendelingen in de Punjab er bezwaar tegen dat hij zijn geloof in Christus vermengde met de levenswijze van hindoeïstische asceten. Zij zagen er syncretisme in, het samensmelten van

godsdiensten. Sundar zag het anders. Hij bleef bij Jezus en hij bleef in zijn gewaad.

Hoe zou jij reageren als iemand in jouw kerk het evangelie bracht in een vorm die je eerst aan een andere godsdienst deed denken?

In diezelfde jaren werkte in de leprakolonie van Subathu Samuel Stokes, die in 1904 naar India was gekomen. Aangemoedigd door de aartsbisschop van Canterbury begon hij een kleine broederschap naar het voorbeeld van Franciscus. Het SOAS-archief in Londen schrijft dat Sundar kort betrokken was bij een broederschap van die soort. De bronnen die ik las, zeggen niet precies hoe lang en hoe nauw.

NAAR HET VERBODEN LAND

Sundar trok door de Punjab, door Kasjmir, door het grensgebied met Afghanistan en door Beloetsjistan, dat nu in Pakistan ligt. Hij vertelde later dat hij er werd opgepakt en met stenen bekogeld. In 1908 trok hij volgens zijn eigen verhaal voor het eerst Tibet in.

Tibet was in die tijd een gesloten land in de Himalaya, geleid door boeddhistische lama's. Buitenlanders en zendelingen kwamen er nauwelijks binnen. In de verhalen over Sundar heet het daarom het verboden Tibet.

Uit de jaren daarna stammen zijn bekendste verhalen. In één ervan liet een lama hem in een droge put werpen. Na drie dagen zou een onbekende helper hem eruit hebben gehaald. In een ander verhaal werd hij in 1914 in Ilam, in Nepal, gevangengenomen, uitgekleeft en met bloedzuigers bedekt. Zijn vriend A.J. Appasamy, later bisschop in Zuid-India, nam zulke verhalen op in zijn biografie.

Hier moet ik eerlijk zijn. Al deze verhalen komen van Sundar zelf. Er zijn geen andere getuigen. De Britse bisschop Stephen Neill,

een kenner van het Indiase christendom, dacht volgens Sharpe dat Sundar nooit in Tibet was geweest, al geloofde hij dat zelf wel. De Duitse theoloog Michael Biehl schreef in 2003 dat historisch onderzoek concludeerde dat de reizen naar Tibet niet hebben plaatsgevonden zoals ze verteld zijn. Waar Sundar dan wel was in die zomers, weten we niet precies. Het SOAS-archief houdt het op tochten en prediking in de berggebieden. Een sluitend antwoord geven de bronnen niet.

ACHT MAANDEN IN LAHORE

In december 1909 begon Sundar op aanraden van de anglicaanse bisschop Lefroy aan een opleiding aan St. John's Divinity School in Lahore, nu een stad in Pakistan. Hij hield het ongeveer acht maanden vol. In juli 1910 vertrok hij.

Zijn biografen leggen de oorzaak bij voorwaarden die de bisschop stelde. Hij zou zijn gewaad moeten afleggen en niet meer buiten zijn eigen parochie mogen preken zonder toestemming. Dat paste niet bij wat hij als zijn roeping zag. In 1911 gaf hij volgens de overlevering zijn vergunning als prediker terug. Daarna hoorde hij bij geen enkel kerkgenootschap meer.

Ik herken iets in die keuze, en ik heb er ook vragen bij. Een roeping volgen buiten elke kerk om kan vrijheid geven. Het kan je ook eenzaam maken, en kwetsbaar, omdat niemand je meer kan corrigeren. Bij Sundar zou je beide kunnen zien.

DE KLUIZENAAR VAN DE KAILASH

Van ongeveer 1910 tot 1916 trok hij vanuit Kotgarh, een plaats in de heuvels boven Simla, de bergen in. Hij schreef over zijn tochten in Urdu, de taal van veel Indiase christenen in het noorden, in een christelijk blad, de Nur Afshan. Die stukken werden de basis voor

de eerste boeken over hem. Alfred Zahir publiceerde er in 1916 een, Rebecca Parker, een zendelinge, in 1918.

Uit 1912 stamt zijn meest omstreden verhaal. Hoog in de Himalaya zou hij in een grot een christelijke kluizenaar hebben gevonden, die de Maharishi van de Kailash werd genoemd. Die man zou ongeveer driehonderd jaar oud zijn. Sundar vertelde dat hij weken bij hem was. Er waren geen getuigen en er is geen verslag van iemand anders. Later sprak Sundar ook over een geheime beweging van christelijke sannyasi's, asceten die in het verborgen in Jezus geloofden. Biehl vond er geen enkel spoor van.

In zijn boek *At the Master's Feet*, dat in 1922 uit het Urdu werd vertaald, beschrijft Sundar hoe hij alleen in een bos bad en een vreemde man ontmoette. Eerst herkende hij hem niet. Dan schrijft hij: "Ineens wist ik dat mijn lieve Heiland voor mij stond" (vrij vertaald). Zijn boeken zijn korte, stichtelijke teksten over het gebed en de omgang met Jezus.

VAN RANGOON TOT OXFORD

Vanaf 1918 werd Sundar gevraagd buiten Noord-India. Dat jaar reisde hij door Zuid-India en door Ceylon, het huidige Sri Lanka. In 1918 en 1919 volgden Birma (nu Myanmar), Malaya (nu Maleisië) en Singapore, China en Japan.

In 1920 kwam hij naar Groot-Brittannië. Hij sprak er in kerken en zalen, en in Oxford ontmoette hij de theoloog B.H. Streeter. Daarna reisde hij door naar de Verenigde Staten en Australië. In 1921 schreef Streeter met de Indiase theoloog A.J. Appasamy het boek *The Sadhu*, waarin hij werd voorgesteld als een levende mysticus. Op een reis door Europa in 1920 werd hij volgens *Christian History* uitgeroepen tot een levende apostel en heilige.

De historica Sumita Mukherjee onderzocht hoe de Britse pers hem ontving. Volgens haar trok hij mensen ook door zijn uiterlijk en zijn afkomst. Hij paste in het westerse beeld van de wijze man uit het oosten, ook al was hij christen. Het is een ongemakkelijke gedachte. De mensen die hem bewonderden, keken soms meer naar een beeld dan naar de man.

In 1922 kwam hij terug naar Europa. Hij bezocht Palestina. Zijn tocht door Zwitserland leverde veel publicaties op, en volgens Bornet werden de organisatoren overrompeld door zijn optredens. Van 21 tot 23 april 1922 was hij in Uppsala bij aartsbisschop Söderblom, die later een boek over hem schreef.

APOSTEL OF BEDRIEGER?

Vanaf ongeveer 1924 sloeg de stemming om. In Duitsland en Zwitserland ontstond een fel debat dat bekend werd als de Sadhustreit, de strijd om de sadhoe. Volgens Biehl ging het om duizenden bladzijden aan getuigenissen, brieven en ander materiaal.

Aan de ene kant stonden onder anderen enkele jezuïeten. Een van hen was de Belgische jezuïet Henri Hosten, die in Calcutta en Darjeeling werkte en zich openlijk tegen Sundar keerde. De andere hoofdpersoon was Oskar Pfister, een Zwitserse dominee en leerling van de psychoanalyse van Freud. In 1926 publiceerde hij *Die Legende Sundar Singhs*. Daarin sprak hij van “een ziekelijke verwarring tussen feit en verbeelding” (vrij vertaald, naar Sharpe). Later ging hij verder en beschuldigde hij Sundar van bewuste onwaarheden over zijn eigen leven.

Aan de andere kant stond de Duitse godsdienstwetenschapper Friedrich Heiler uit Marburg. Hij had Sundar in 1924 beschreven als een heilige zoals in de vroege kerk. In 1925 bundelde hij documenten in

een boek met de veelzeggende titel *Apostel oder Betrüger?*, apostel of bedrieger? Söderblom koos ook partij voor Sundar.

Daartussen klonken stemmen die minder hard waren. Zijn vriend C.F. Andrews dacht dat de visioenen voor een groot deel uit zijn verbeelding kwamen, en merkte dat Sundar er later niet meer over sprak. De Zweed Tor Andrae vond dat hij zeker geen oplichter was, maar dat hij de werkelijkheid anders beleefde dan westerlingen.

Sharpe, die als religiehistoricus veel over Sundar schreef, kwam tot een voorzichtig oordeel. De mystieke ervaringen van Sundar zijn niet te controleren. In zijn laatste boek, *The Riddle of Sadhu Sundar Singh*, dat na zijn dood in 2004 verscheen, liet hij zien hoe westerse christenen elk hun eigen Sundar hadden gemaakt. Voor de ene groep was hij een vurige evangelist die stierf in Tibet. Voor de andere een ideale mysticus.

Ik ga hier geen eindoordeel geven. Dat kan ik ook niet. Wat ik wel zie: een man die zichzelf in zijn verhalen soms groter maakte dan de feiten. En een man die ondertussen jarenlang arm en zonder kerk achter zich over Jezus bleef vertellen.

EEN MOE LICHAAM

Na 1922 keerde Sundar niet meer naar het westen terug. Hij was vaak ziek. Hij schreef boeken, meestal eerst in het Urdu: *Reality and Religion*, *The Search after Reality*, *Meditations on Various Aspects of the Spiritual Life*, *Visions of the Spiritual World* en *With and Without Christ*. Alles bij elkaar acht boeken, waarvan twee pas na zijn dood verschenen.

Zijn gedachten veranderden ook. Volgens Sharpe raakte hij geboeid door de geschriften van de Zweedse mysticus Emanuel Swedenborg, en schreef hij daar in 1928 over aan Söderblom. Volgens het *Dictionary of Christian Biography in Asia* zei hij in 1929 dat de straf

na dit leven niet eeuwig zou zijn. Veel van zijn evangelische bewonderaars hadden daar moeite mee.

Al die jaren schreef hij brieven aan Rebecca Parker, de zendelinge die zijn eerste boek over hem schreef. Hij zag haar als een moeder. Zijn brieven uit de jaren 1918 tot 1929 liggen nog in het archief van het Londense Zendingsgenootschap, nu bij SOAS in Londen. Hij schreef ze in Engels en in Hindoestaans in Latijnse letters.

In 1923 maakte hij zijn laatste vaste zomertocht naar wat hij Tibet noemde. Hij kwam uitgeput terug. In 1928 was zijn gezondheid volgens Sharpe al slecht.

DE WEG LANGS KALKA

Toen schreef hij in april 1929 die laatste brieven. Hij ging nog één keer naar Tibet. Vrienden raadden het hem af.

Hij vertrok uit Subathu, de plaats waar hij als jonge bekeerling lepra-patiënten had verzorgd. Op 18 april 1929 werd hij gezien bij Kalka. Wat er daarna gebeurde, weet niemand. Misschien bezweek hij in de sneeuw of door uitputting, misschien kreeg hij een ongeluk in de bergen. Sommige bewonderaars dachten dat hij in Tibet als martelaar stierf. Daar is geen enkel bewijs voor.

Volgens Sharpe verdween Sundar daarmee in nog groter duister. Het beeld past. Een leven dat al vol verhalen zat, eindigde zonder graf en zonder getuige.

EEN KIND DAT ZIJN MOEDER ZOEKT

Sundar Singh stichtte geen kerk en liet geen beweging na. Hij verloor zijn erfenis, zijn familie en zijn goede naam in een deel van de wereld. Toch oordeelde Sharpe dat geen andere Indiase christen zo'n invloed had gehad, in India en in het westen. In 2007 verscheen nog een nieuwe bundel met zijn woorden, *Wisdom of the Sadhu*.

Misschien vind je de verhalen over de put en de kluizenaar moeilijk te geloven. Mensen die hem van dichtbij kenden, twijfelden ook. Je hoeft die verhalen niet te geloven om te zien wat er in zijn boeken staat: een man die het gebed boven alles stelde en zijn landgenoten Jezus wilde laten zien in een vorm die Indiaas was.

Hij vertelde graag gelijkenissen. In een ervan zoekt een kind zijn moeder, die zich verborgen heeft. Het krijgt mango's aangeboden, maar het wil ze niet. Het zegt: "Ik wil alleen mijn moeder" (vrij vertaald).

Hij was veertien toen hij zijn eigen moeder verloor. Daarna zocht hij God. Eerst bij het spoor in de nacht, later op de paden van de Himalaya, in een geel gewaad, op blote voeten.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 3 september 1889 in de Punjab in een sikh-familie; de invloed van zijn moeder en haar dood toen hij ongeveer veertien was; de school van de presbyteriaanse zending in Ludhiana; zijn breuk met zijn familie; zijn doop in Simla op 3 september 1905; zijn leven als christelijke sadhoe vanaf ongeveer 1906; de korte opleiding in Lahore (1909-1910); de artikelen in het Urdu-blad en de boeken van Zahir (1916) en Parker (1918); de reizen door Azië (1918-1919) en naar het westen (1920 en 1922), waaronder het bezoek aan Söderblom in april 1922; zijn acht boeken; de Sadhustreit vanaf 1924 met Pfister, Hosten en Heiler; zijn vertrek in april 1929 en zijn verdwijning.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: het visioen van Jezus in december 1904 (of 1903) en het plan om zich voor de trein te werpen; de details van de Bijbelverbranding; de vergiftiging door zijn familie; de Gita op zijn zevende; zijn eerste tochten naar Afghanistan en Beloetsjistan; de reden van zijn vertrek uit Lahore (vol-

gens zijn biografen); het teruggeven van zijn predikersvergunning in 1911; het christendom Indiaas maken als zijn bewuste doel (zo zijn biografen).

Onbevestigd of betwist: zijn reizen in Tibet (al in de jaren twintig betwist, door Neill en Biehl in twijfel getrokken); de redding uit de droge put; de gevangenschap in Ilam (1914); de Maharishi van de Kailash (1912); de geheime beweging van christelijke sannyasi's; de precieze band met de broederschap van Samuel Stokes; de exacte datum van zijn verdwijning (de meeste bronnen noemen april, één bron juni 1929); de oorzaak en plaats van zijn dood.

Duiding: of Sundar Singh bewust overdreef, oprecht geloofde wat hij vertelde of werkelijk bovennatuurlijke dingen meemaakte, is nooit opgehelderd. Al in zijn eigen tijd zagen de één een apostel en de ander een bedrieger. Historici van nu, zoals Sharpe en Bornet, laten vooral zien hoe zijn bewonderaars en tegenstanders elk hun eigen beeld van hem maakten.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Hazel Vincent, "Singh, Sadhu Sundar", Dictionary of Christian Biography in Asia
2. Christian History Institute, "Wanderer for Christ" (Christian History 87)
3. SOAS University of London, Sadhu Sundar Singh Papers (CWM/LMS)
4. Eric J. Sharpe, "Christian Mysticism in Theory and Practice: Nathan Söderblom and Sadhu Sundar Singh", Religious Traditions
5. Michael Biehl, "Sadhu Sundar Singh: Revisited", Indian Journal of Theology 45 (2003)

6. Sumita Mukherjee, "The Reception given to Sadhu Sundar Singh, the itinerant Indian Christian 'Mystic', in Interwar Britain", *Immigrants and Minorities* (2017)
7. Philippe Bornet, "A 'Christian Hindu Apostle'? The Multiple Lives of Sadhu Sundar Singh", in *Translocal Lives and Religion* (Equinox)
8. Shivraj K. Mahendra, "Sadhu Sundar Singh: The Apostle with the Bleeding Feet", *Journal of the Asian American Theological Forum* 13/1
9. Sundar Singh, *At the Master's Feet*, vertaald door Arthur en Rebecca Parker (1922)
10. Who was who in Indology, "Hosten, Henri"
11. Basel Mission Archives, Friedrich Heiler, Apostel oder Betrüger? Dokumente zum Sadhustreit (1925)
12. Christian Classics Ethereal Library, "Sadhu Sundar Singh"
13. Lutterworth Press, A.J. Appasamy, Sundar Singh
14. Wikipedia, "Sundar Singh" (startpunt)
15. Wikipedia, "Eric J. Sharpe"
16. Wikipedia, "Satyananda Stokes"
17. Over de invloed van Sundar Singh op de Indiase en westerse kerk (etsjets.org)

John Sung: de doctor die zijn diploma's in zee gooide

Op 17 februari 1927 werd een Chinese student opgenomen in Bloomingdale Hospital, een psychiatrische inrichting in White Plains, ten noorden van New York. Hij was vijfentwintig. Een psychiater had hem onderzocht. De artsen wisten niet goed welke naam ze aan zijn toestand moesten geven. In het dossier staan woorden als paranoïde toestand en paranoïde dementia praecox, de oude term voor wat later schizofrenie ging heten. Het Union Theological Seminary, de theologische opleiding waar hij net was begonnen, betaalde ruim zevenhonderd dollar uit een noodfonds voor zijn verblijf.

Die student had een jaar eerder een doctorstitel in de scheikunde gehaald. Hij heette Song Shangjie. In Amerika noemden ze hem John Sung.

Wie hem toen in White Plains had gezien, zou niet geloofd hebben wat er van hem werd. In de twaalf jaar daarna reisde hij door China en Zuidoost-Azië, tot in Batavia, Soerabaja en Ambon. Historicus Daryl Ireland van Boston University schrijft dat hij in die jaren verder reisde, vaker sprak en meer Chinezen tot geloof bracht dan wie ook. Maar zijn verhaal is ook een van de meest bewerkte verhalen

uit de Chinese kerkgeschiedenis. Hijzelf, zijn zendelingvrienden en zijn latere biografen hebben het steeds opnieuw verteld, elk op hun eigen manier. Sinds onderzoekers zijn dossiers en dagboeken hebben gelezen, weten we meer, en soms iets anders.

Het begon in een pastorie in Fujian.

EEN JONGEN UIT HINGHWA

Song Shangjie werd geboren op 27 september 1901 in het dorp Hong Chek, bij de stad Hinghwa in de Chinese kustprovincie Fujian. Die stad heet nu Putian. Hij was het zesde kind en de vierde zoon van Sung Xue Lian, een predikant van de methodistische kerk. Bij zijn geboorte kreeg hij de naam Zhu En.

China werd toen nog door een keizer geregeerd. Westerse zendingsgenootschappen, onder wie de Amerikaanse methodisten, hadden in de kustprovincies kerken en scholen gesticht. De familie Song hoorde bij die kleine christelijke minderheid. Het dialect van Putian werd buiten de streek nauwelijks verstaan. Dat zou hem later nog parten spelen.

In 1909 maakte de jongen in de kerk van zijn vader een opwekking mee die bekend werd als de Pinksteren van Hinghwa. Volgens de Engelse Wikipedia begon het op Goede Vrijdag, met een preek van predikant Lim Hongban. Hij was toen zeven. Het raakte hem, schrijft het Biographical Dictionary of Chinese Christianity, maar wedergeboren was hij nog niet. Volgens het Dictionary of Christian Biography in Asia wilde hij al jong predikant worden, net als zijn vader.

VIJF EN EEN HALF JAAR AMERIKA

In 1920 vertrok hij naar de Verenigde Staten. Hij ging scheikunde studeren aan Ohio Wesleyan University, een methodistische univer-

siteit, en haalde zijn bachelor in drie jaar. Hij raakte er bevriend met Rollin H. Walker, een docent Bijbel. Daarna ging hij naar Ohio State University. In 1924 behaalde hij zijn master, in 1926 zijn doctoraat in de scheikunde.

Het waren indrukwekkende jaren, en hijzelf vertelde er later graag over. Het Biographical Dictionary of Chinese Christianity tekent daarbij aan dat recent onderzoek fouten vond in zijn eigen verslag, onder meer over zijn studieresultaten. De doctorstitel zelf staat vast. Yale Divinity School, dat zijn papieren beheert, noemt het doctoraat van Ohio State uit 1926.

Daarna koos hij voor de theologie. In 1926 schreef hij zich in bij het Union Theological Seminary in New York. Union stond bekend als een vrijzinnige, modernistische opleiding. Dat zou later nog belangrijk worden in de strijd om zijn verhaal.

EEN STEM OP 10 FEBRUARI

Wat er in de winter van 1926 op 1927 in hem gebeurde, kennen we in twee versies.

De eerste is die van Sung zelf. Hij vertelde dat hij op 10 februari 1927 een stem hoorde die zei dat zijn zonden vergeven waren. Later noemde hij die dag zijn geestelijke verjaardag. In zijn eigen woorden, vrij vertaald: "Jezus vond mij in kamer 405 van een atheïstisch seminarie." Hij vertelde ook dat hij in die weken evangelisatiebijeenkomsten had bezocht.

De tweede versie komt uit de archieven. Daryl Ireland vond in 2010 het studentendossier van Sung bij Union terug. Hij las ook de dagboeken die Sung zijn hele leven bijhield, ongeveer zesduizend bladzijden. Uit die bronnen komt een jonge man naar voren die ernstig ziek was. Hij zag visioenen. Hij sprak over zichzelf als profeet van een nieuw tijdperk. Hij meende geheime boodschappen te lezen in

de kruiswoordpuzzels van The New York Times. Ireland beschrijft hem als een begaafde student die leefde met schizofrenie.

Beide verhalen kunnen tegelijk waar zijn. Een mens kan God ontmoeten en tegelijk ziek zijn. Wat vaststaat is dat de leiding van Union zich zorgen maakte. Rollin Walker, zijn oude docent uit Ohio, stuurde een brief van Sung door naar het seminarie. Een week na de tiende februari werd Sung opgenomen.

HONDERDDRIEËNNEGENTIG DAGEN

Hij bleef in Bloomingdale tot 30 augustus 1927. Dat zijn ongeveer zes en een halve maand. In de christelijke overlevering is het getal honderddrieënnegentig dagen blijven hangen, en dat klopt met de data uit het ziekenhuisdossier.

Sung zelf zag die maanden later als een groot misverstand. Hij zei dat hij werd opgesloten omdat hij te vurig geloofde. Een artikel in Christian History uit 2008 vertelt dat hij in de inrichting veertig keer de Bijbel uitlas. Dat getal komt, voor zover ik kan nagaan, uit zijn eigen getuigenis. Niemand anders heeft het geteld.

Over hoe hij vrijkwam, lopen de verhalen uiteen. Volgens het Biographical Dictionary gebeurde het door de inzet van een vriend, Dr. William Walker. Volgens Ireland werd hij ontslagen omdat Union de zorg niet langer kon betalen, en niet omdat hij genezen was. Hij werd meegegeven aan een familie Fowler. Henry Sloane Coffin, de president van Union, weigerde hem terug te laten komen. Sung ging naar huis, en volgens Ireland droeg hij zijn wanen nog met zich mee.

Ik vind dit het moeilijkste deel van zijn verhaal, en ook een van de eerlijkste. Hoe zou jij kijken naar een prediker van wie je weet dat hij een half jaar in een psychiatrische inrichting heeft gezeten? Veel christenen hebben dat stuk van zijn leven liever weggelaten of omge-

bogen tot een verhaal over vervolging. De bronnen laten iets anders zien: een gebroken man die naar huis ging en daar zijn weg moest vinden.

OVER DE RELING

In het najaar van 1927 voer hij terug naar China. Op die reis gebeurde het verhaal waarmee hij het bekendst is geworden. Zo vertelde hij het later zelf: voordat het schip de Chinese kust bereikte, gooide hij zijn onderscheidingen en diploma's overboord. Hij hield alleen zijn doctorsbul, om aan zijn ouders te geven. Volgens het ene verslag was die voor zijn vader, volgens het andere voor zijn moeder. Zijn spaargeld gaf hij aan zijn vader, zijn boeken en kleren aan zijn broer.

Er waren geen getuigen bij die het hebben opgeschreven. Het verhaal komt uit zijn eigen mond, en dat zeggen de serieuze biografen er ook bij. Het beeld is wel blijven hangen: een man die de titels waar hij jaren voor had gewerkt in de Stille Oceaan liet zakken. Hij wilde voortaan alleen nog predikant zijn.

In december 1927 trouwde hij met Yu Jin Hua, die ook Jean werd genoemd. Het huwelijk was jaren eerder door hun ouders geregeld. Hij ging lesgeven in scheikunde en Bijbel op zijn oude middelbare school in Putian, de methodistische Guthrie Memorial High School. Dat duurde ongeveer een jaar. In 1928 benoemde de methodistische conferentie van Hinghwa hem tot evangelist.

EEN BRIEF VAN W.B. COLE

In februari 1928 schreef een Amerikaanse methodistische zendeling in Hinghwa, W.B. Cole, een brief over de jonge evangelist. Het was het eerste zendingsverslag over wat er in New York gebeurd was. Volgens Ireland hielpen de gesprekken met Cole Sung om zijn le-

ven opnieuw op Christus te richten. Maar Cole had ook een eigen doel. Hij was een fundamentalist en wilde laten zien hoe blind de vrijzinnige theologie van Union was. Zijn brief suggereerde dat het seminarie Sung ten onrechte krankzinnig had verklaard.

Union reageerde met een eigen versie: Sung was al ziek toen hij binnenkwam. Zo werd het leven van een Chinese student inzet van een Amerikaanse strijd tussen modernisten en fundamentalisten. Sung zelf vertelde zijn verhaal in 1933 in het boekje *Mijn getuigenis*, dat hij dicteerde aan Wang Minxue. Ireland laat zien dat hij daarin zelfs een visioen een week verschoof, naar de dag van zijn opname. Zo werd het verhaal sterker.

Ik schrijf dit niet om Sung kleiner te maken. Ieder mens vertelt zijn leven met een bedoeling. De vraag is wat er overblijft als je de lagen weghaalt. Bij Sung blijft er veel over.

ELFHONDERDNEGENENNEGENTIG DIENSTEN

De eerste jaren preekte hij vooral in Fujian. In Xiamen en Fuzhou sprak hij Engels met een tolk, omdat zijn dialect daar niet verstaan werd. Volgens Ireland preekte hij in de dorpen over een bovennatuurlijke God die ingrijpt in de gewone wereld, en hij hield zijn boodschap tegen het licht van zowel het geestelijk leven als de wetenschap.

In 1931 sprak hij in Shanghai op een opwekkingsbijeenkomst van de National Christian Council, de Nationale Christelijke Raad van China. Daarna sloot hij zich aan bij de Bethel Worldwide Evangelistic Band. Dat was een evangelisatieteam van de Bethel-zending in Shanghai, gesticht door de Amerikaanse zendeling Jennie Hughes en de Chinese arts Shi Meiyu, die in het Engels Mary Stone heette. De leider van het team was Andrew Gih. In twee jaar hield Sung met

hen 1.199 opwekkingsdiensten, telt Ireland. Ze reisden van Binnen-Mongolië in het noorden tot Guangxi in het zuiden.

In december 1931 begon hij ook voor zieken te bidden. Ireland ziet zijn gebedsgenezing als iets wat Chinezen een derde weg bood, naast de traditionele Chinese geneeskunde en de westerse ziekenhuizen. Opvallend genoeg werd hij zelf nooit genezen van de kwaal die hij uit Amerika had meegenomen.

In 1933 kwam het tot een breuk. Na conflicten met zijn teamgenoten, onder wie Gih, en met de twee vrouwen die de zending leidden, moest hij vertrekken. Vanaf 1934 werkte hij zelfstandig, en voortaan in het Mandarijn. Zijn prediking trok veel vrouwen. Ze namen zijn oproep over en vormden hun eigen evangelisatieteams.

In mei 1938 werd hij in Xinghua tot ouderling gewijd in de Methodist Episcopal Church, door bisschop John Gowdy. Hij bleef methodist, ook toen hij allang zijn eigen weg ging.

“KOM THUIS”

Vanaf eind 1935 reisde hij ook naar het zuiden. In de landen ten zuiden van China woonden grote Chinese gemeenschappen. De eerste reis duurde twee maanden en bracht hem naar Singapore, Malakka en Nederlands-Indië. Tot 1940 maakte hij vijf van zulke reizen, samen bijna twee jaar. Hij kwam in Singapore, Maleisië, de Filipijnen, Thailand, Vietnam, Birma (nu Myanmar), Taiwan en Indonesië.

Voor een Nederlandse lezer is dat laatste land bijzonder. Indonesië was toen Nederlands-Indië, een kolonie van Nederland. De meeste inwoners waren moslim. Er woonden veel Chinezen, onder wie de peranakan: Chinezen die er al generaties woonden en Maleis spraken in plaats van Chinees. Zij vormden de kern van de Chinese kerken op Java.

Historica Barbara Watson Andaya van de University of Hawai'i heeft de reizen van Sung naar Indië onderzocht, met Nederlandse kranten als bron. Hij kwam voor het eerst naar Java op uitnodiging van de pinkstergemeenschap in Soerabaja (nu Surabaya). In Batavia, het huidige Jakarta, werd een speciaal Chinees comité opgericht om hem uit te nodigen. Zijn visum voor Batavia liet zes maanden op zich wachten. Toen hij er eindelijk was, bleek de Chinese kerk aan de Prinsenlaan te klein. De diensten gingen naar de veel grotere Portugese Buitenkerk, waar normaal in het Maleis werd gekerkt. Die kerk uit 1695 staat er nog steeds en heet nu Gereja Sion.

Het Bataviaasch Nieuwsblad schreef erover in november 1938 en februari 1939, Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië in augustus 1939. Volgens Andaya waren de Nederlandstalige kranten unaniem positief. Ze spraken van een groot succes en een verbazend aantal bezoekers. Het koloniale bestuur zag in hem geen gevaar. Sommige Nederlandse zendelingen vergeleken zijn campagnes met de grote opwekking in Wales.

In 1939 zat Cornelia Baarbé in een van zijn diensten in Soerabaja. Zij was een Nederlandse zending die onder Chinezen op Java werkte. Ze kwam met twijfels en ging naar huis als bewonderaar. In 1949 publiceerde ze haar verslag in het zendingsblad Lichtstralen op den akker der wereld. Ze beschreef hoe hij het verloren schaap op een schoolbord tekende met een paar lijnen en strepen. Bij zijn preek over de kruisiging was het, schreef ze, alsof ze de hamerslagen hoorde. Op Java zong hij steeds een Maleis lied waarvan de titel "Kom thuis" betekent. Ongeveer elke vijf minuten zette hij het opnieuw in.

Hij preekte in Chinese gewaden. Toen iemand hem naar Gandhi vroeg, antwoordde hij dat China de leer van Gandhi niet nodig had.

Andaya ziet in die keuzes een man die zijn boodschap bewust als Chinees bracht.

“WAT ZIJN JULLIE HARTEN HARD!”

Op Ambon, in de Molukken, liep het anders. Ambon was al sinds de tijd van de Verenigde Oost-Indische Compagnie een bolwerk van de gereformeerde kerk. Over dit bezoek bestaat een verslag uit 1940 in *The Australian Evangel*, een Australisch pinksterblad. Het is dus een bron van vrienden van de beweging, en zo moet je het lezen.

Volgens dat verslag dreigde een hervormde predikant zijn leden te verbieden de bijeenkomsten te bezoeken als de preken hem niet bevielen. Sung kreeg dreigbrieven. De pinksterzendelingen raadden hem af de grootste protestantse kerk van het eiland als zaal te gebruiken. Een andere dominee betaalde toen een grote tabernakel van atap, gedroogd palmbiad. Hij leende er een piano, een schoolbord en stoelen bij.

Drie dagen na aankomst ging Sung midden in een dienst zitten. Hij zei tegen de aanwezigen, vrij vertaald: “Wat zijn jullie harten hard!” Hij dreigde naar Makassar te vertrekken. Hij bleef. Bij zijn laatste bijeenkomst waren er volgens het pinksterblad ongeveer vierduizend mensen. Andere tellingen ken ik niet.

Sung zelf zei dat Ambon van alle plaatsen in Indië het moeilijkst was. Ik vind het een eerlijk detail. Ook een man met een grote naam kon gefrustreerd raken en het zeggen.

Zijn oproep “heel Java voor Jezus” is niet vervuld, schrijft Andaya droog. Wel bleven zijn uitgeschreven preken en liedboeken rondgaan, en lekenpredikers gebruikten ze nog jaren.

EEN VELDBED IN DECEMBER

Sung was in die jaren al ziek. Hij had in Amerika fistels gekregen, ontstekingen die niet genazen en hem veel pijn deden. Hij preekte vaak drie keer per dag, twee tot drie uur per keer. Hij hield over de hele Bijbel retraites van tien dagen tot een maand. In 1936 nam hij volgens zijn eigen aantekeningen met ongeveer tweeduizend mensen in een maand de hele Bijbel door.

Ondertussen brak in 1937 de oorlog met Japan uit, en werd het werk in China steeds moeilijker. Dat was een van de redenen dat hij zo vaak naar het zuiden ging.

In december 1939 preekte hij voor het laatst, in Indonesië. Hij lag op een veldbed. Ireland noemt het kort, zonder plaats. Het was zijn laatste preek. Daarna ging hij terug naar China.

ZESDUIZEND BLADZIJDEN

De laatste jaren bracht hij door in Xiangshan, de Geurige Heuvels bij Peking. Hij onderging meerdere operaties. Zijn vrouw en kinderen kwamen uit Shanghai over. In 1941 stierf zijn jongste zoon Joshua. Sung lag het grootste deel van de tijd in bed. Ireland schrijft dat hij daar de stille bediening van het gebed leerde. In *Christian History* wordt hem een korte zin toegeschreven, vrij vertaald: "Zonder grote verdrukking geen grote verlichting."

Op 18 augustus 1944 overleed hij in een huisje buiten Peking. Hij was tweeënveertig. Over de doodsoorzaak verschillen de bronnen: Yale noemt tuberculose, Ireland en het *Biographical Dictionary* wijzen op de fistels die hij uit Amerika had meegenomen. De Chinese prediker Wang Mingdao leidde zijn begrafenis. Hij liet zijn vrouw en kinderen achter. Hoeveel kinderen er precies waren, daarover zijn de naslagwerken het niet eens.

Wat hij ook achterliet, waren zijn dagboeken. Elke avond schreef hij op hoeveel mensen er waren gekomen en hoeveel er tot geloof waren gekomen. Er staan ook preken, gebeden en lijsten van mensen voor wie hij bad in. Het artikel in *Christian History* uit 2008 noemt hem iemand die zichzelf voortdurend onderzocht en elke dag opnieuw berouw had. Een dochter gaf bewerkte versies van de dagboeken uit. Zijn dochter Levi bewaarde de papieren, en na haar dood kwamen ze bij de bibliotheek van Yale Divinity School. In 2016 was Ireland de eerste onderzoeker die de onbewerkte dagboeken gebruikte.

Hoeveel mensen er door hem tot geloof kwamen, weet niemand. Schattingen lopen van tienduizenden tot honderdduizenden, en ze zijn geen tellingen. De getallen in zijn dagboek komen van hemzelf. Het *Dictionary of Christian Biography in Asia* noemt ze over het geheel betrouwbaar, en ook dat Sung toegaf dat hij in zijn preken wel eens overdreef.

Misschien is dat de reden dat ik dit hoofdstuk graag schreef. John Sung was geen heilige zonder barsten. Hij was ziek, soms onredelijk, soms een man die zijn eigen verhaal mooier maakte. En in de Chinese kerken van Azië gingen zijn preken en liedboeken nog lang van hand tot hand.

In de bibliotheek van Yale liggen nu de schriften waarin hij avond na avond zijn dag opschreef. Tussen de getallen van wie er gekomen waren staan zijn gebeden.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 27 september 1901 in de omgeving van Hinghwa (Putian), Fujian, als zoon van een methodistisch predikant; studie in de VS vanaf 1920 en doctoraat scheikunde aan Ohio State in 1926; inschrijving

bij Union Theological Seminary in 1926; opname in Bloomingdale Hospital van 17 februari tot 30 augustus 1927 (ziekenhuis- en seminariearchief, via Ireland); terugkeer naar China in 1927 en huwelijk met Yu Jin Hua; evangelist van de methodistische conferentie vanaf 1928; Bethel Worldwide Evangelistic Band 1931 tot 1933 en de breuk daarna; reizen naar Zuidoost-Azië 1935 tot 1939/1940, waaronder Nederlands-Indië (Soerabaja, Batavia, Ambon), met verslagen in Nederlands-Indische kranten van 1938 en 1939; diensten in de Portugese Buitenkerk in Batavia; wijding tot ouderling in 1938; ziekte en bedlegerige laatste jaren; overlijden op 18 augustus 1944 bij Peking; dagboeken nu bij Yale Divinity Library.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: de stem op 10 februari 1927 en de uitspraak over kamer 405; dat de opname een misverstand over zijn bekering was; het veertig keer uitlezen van de Bijbel in de inrichting; het overboord gooien van zijn diploma's; het getal van tweeduizend deelnemers in 1936 (eigen dagboek); de beschrijving van de diensten in Soerabaja (ooggetuigeverslag van Cornelia Baarbé, gepubliceerd in 1949); het verloop op Ambon en het getal van vierduizend (pinksterblad The Australian Evangel, 1940).

Onbevestigd: of de doctorsbul voor zijn vader of zijn moeder was; hoe hij precies uit Bloomingdale vrijkwam (de bronnen noemen verschillende mensen en redenen); de doodsoorzaak (tuberculose of de gevolgen van fistels); het precieze aantal kinderen; het aantal mensen dat door hem tot geloof kwam; welke steden in Indië hij in welk jaar bezocht.

Duiding: historicus Daryl Ireland leest de Amerikaanse jaren, op basis van archief en dagboeken, als een periode van ernstige psychische ziekte, waarna Sung en zendeling W.B. Cole er samen een bekeeringsverhaal van maakten. Sung zelf zag het als zijn wedergeboorte. Beide lezingen sluiten elkaar niet uit; of God hem in die maanden riep, is een geloofsvraag.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Biographical Dictionary of Chinese Christianity, "John Sung"
2. Dictionary of Christian Biography in Asia, "Sung, John (Song Shangjie)"
3. Daryl R. Ireland, "A durable spirituality", *Christian History* 153 (2024)
4. G. Wright Doyle, "The Billy Graham of China: John Sung (1901-1944)", *Christian History* 98 (2008)
5. Daryl R. Ireland, "John Sung's Malleable Conversion Narrative", *Fides et Historia* 45:1 (2013)
6. Alexander Chow, recensie van Daryl Ireland, John Song (2020), *Christianity Today*
7. Boston University, Center for Global Christianity and Mission, "Legacy of John Sung" (2016)
8. Daryl R. Ireland, "The Legacy of John Sung", OMSC (2016)
9. Barbara Watson Andaya, "'Come Home, Come Home!' Chineseness, John Sung and Theatrical Evangelism in 1930s Southeast Asia", Freiburg (2015)
10. Yale Divinity School, papieren van John Sung geschonken aan de bibliotheek
11. Ka-Tong Lim, *The Life and Ministry of John Sung*, dissertatie Asbury (2009)
12. Wikipedia, "John Sung"
13. Wikipedia, "Gereja Sion"

Janani Luwum: de herder die bleef staan

Op woensdag 16 februari 1977 stond de aartsbisschop van Oeganda in Kampala tussen soldaten en een grote menigte. Er werden die dag “bekenentissen” voorgelezen. Daarin werd hij genoemd als iemand die wapens had gesmokkeld voor een staatsgreep tegen president Idi Amin. Hij mocht niet antwoorden. Volgens een verslag van het Anglicaanse persbureau schudde hij alleen zijn hoofd. Soldaten riepen dat hij gedood moest worden.

Naast hem stond Festo Kivengere, bisschop van Kigezi in het zuidwesten van het land. Tegen hem fluisterde Janani Luwum een paar woorden die later in kerken over de hele wereld zijn herhaald. Vrij vertaald: “Ze gaan me doden. Ik ben niet bang.”

De andere bisschoppen mochten weggaan. Luwum werd teruggeroepen. Kivengere wachtte buiten tot bewakers hem met een geweer wegstuurden. Niemand van hen zag de aartsbisschop nog levend terug.

Een dag later zei de radio dat hij was omgekomen bij een auto-ongeluk. Dat was niet waar. Hij was doodgeschoten.

Janani Luwum werd in Oeganda de eerste martelaar van de tweede eeuw van zijn kerk. Zijn land herdenkt hem nu elk jaar met een nationale feestdag. In Londen staat zijn beeld boven de westdeur van Westminster Abbey. Hij was een herdersjongen uit het noorden, een onderwijzer die pas op zijn zesentwintigste echt ging geloven, en een aartsbisschop die bleef staan toen staan gevaarlijk werd.

Zijn verhaal begint bij het vee, in een dorp vlak bij de grens met wat nu Zuid-Soedan is.

EEN JONGEN BIJ DE KUDDE IN MUCWINI

Janani Luwum werd geboren in Mucwini, een dorp in Oost-Acholi, in het noorden van Oeganda. Het ligt in het huidige district Kitgum. Over zijn geboortjaar zijn de bronnen het niet eens. De meeste noemen 1922, een paar 1924.

Oeganda was toen een Brits protectoraat, een gebied onder Brits bestuur. Het zou dat blijven tot 1962. De Acholi zijn een volk in het noorden van het land. Het christendom was daar nog jong. De eerste zendelingen van de Church Missionary Society, een Engelse anglicaanse zendingsorganisatie, waren in 1877 in het zuiden van Oeganda aangekomen. Het noorden volgde later.

Luwums vader heette Eliya Okello. Hij was een van de eerste christenen in de streek en werd later catechist, een leek die in een dorp lesgeeft in het geloof en de kerk helpt leiden. Het gezin was arm. Janani hoedde als jongen het vee van de familie. Pas rond zijn tiende ging hij naar school.

Hij leerde snel. Hij ging naar de Gulu High School en daarna naar Boroboro Teacher Training College bij Lira. Volgens de Daily Monitor rondde hij die opleiding af in 1941 en werd hij onderwijzer op de lagere school van Puranga.

EEN KERKGANGER DIE NOG NIET GELOOFDE

Luwum groeide op in de kerk. Hij kende de liederen en de gebeden. Maar zijn latere secretaresse Margaret Ford, die in 1978 de eerste biografie over hem schreef, was er eerlijk over. Hij was in die jaren, vrij vertaald, “nog geen bekeerd christen”. Zijn geloof was een gewoonte.

Herken je dat? Je kunt jaren in een kerkbank zitten zonder dat het tot je doordringt.

Op 6 januari 1948 veranderde dat. Er kwam een Acholi-echtpaar naar zijn dorp om te preken. Volgens de Daily Monitor heetten ze Yusto en Josephine Otunno. Ze hoorden bij de Oost-Afrikaanse opwekking, een beweging die sinds de jaren dertig door Rwanda, Oeganda, Kenia en Tanzania trok. De mensen die erdoor geraakt werden, noemden zich balokole: de geredden. Ze bleven meestal lid van hun eigen kerk, vaak de anglicaanse. Maar ze legden de nadruk op openlijk belijden van zonde, op een persoonlijke ontmoeting met Jezus en op getuigen waar iedereen bij was.

Die dag beleed Luwum zijn zonden en gaf hij zijn leven aan Jezus. De datum staat in Oegandese, Britse en kerkelijke bronnen. Hij was zesentwintig jaar, of vierentwintig, afhankelijk van welk geboortjaar klopt.

EEN ONDERWIJZER DIE DE ORDE VERSTOORDE

Wat daarna gebeurde, was typisch voor de balokole. Luwum begon direct te preken. Hij waarschuwde mensen tegen drank en tabak. Dat viel bij het plaatselijk gezag niet goed. Volgens Westminster Abbey zagen de autoriteiten zijn prediking als een verstoring van de openbare orde.

De Daily Monitor gaat verder. Volgens die krant werd hij met acht anderen gearresteerd en in Kitgum vastgezet. Twee dagen kregen ze geen eten. Luwum zou tegen zijn bewakers hebben gezegd dat hij van hen hield. Ik heb dit laatste deel alleen in deze ene krant gevonden, zonder bronvermelding. Het past bij wie hij later werd, maar ik kan het niet controleren.

Er is nog een verhaal dat het Christian History Institute vertelt: dat hij als jonge gelovige uit een boom preekte tegen medestudenten. Ook dat staat in één bron.

Wat wel vaststaat: zijn leven sloeg om. In januari 1949 vertrok hij naar de theologische school in Buwalasi, in het oosten van Oeganda. Thuis liet hij zijn vrouw Mary achter, met een jong dochtertje.

EEN FIETS EN VIERENTWINTIG GEMEENTEN

In 1950 kwam hij terug als catechist en werd hij verbonden aan de kerk van St. Philip in Gulu. In 1953 ging hij opnieuw naar Buwalasi, nu om predikant te worden. Op 21 december 1955 werd hij tot diaken gewijd. Een jaar later volgde zijn wijding tot priester. Een anglicaanse priester is wat in een Nederlandse kerk een dominee of voorganger heet. Een paar bronnen geven voor de wijdingen eerdere jaren, maar de meeste noemen 1955 en 1956.

Hij kreeg de zorg over een uitgestrekt gebied. Volgens de Amerikaanse Episcopal Church ging het om vierentwintig gemeenten. Het Christian History Institute schrijft dat hij een arm plattelandsgebied van zo'n veertig mijl breed per fiets bediende. Veel van zijn tijd ging op aan het bijleggen van ruzies tussen groepen en stammen.

Er lag ook een andere weg voor hem open. Volgens dezelfde bron had hij in zijn stam een leidende rol kunnen krijgen. Hij koos voor de kerk.

Luwum kreeg twee keer de kans om in Engeland te studeren. Eerst een jaar aan St Augustine's College in Canterbury. Volgens de Daily Monitor keerde hij in 1959 terug, naar de parochie Palwo bij Lira. In 1962 werd hij vicedirecteur van de school in Buwalasi, waar hij zelf had gestudeerd. Daarna studeerde hij aan het London College of Divinity. In 1965 werd hij directeur van Buwalasi.

Het waren de jaren waarin Oeganda onafhankelijk werd. In 1962 vertrokken de Britten. In september 1966 werd hij provinciaal secretaris van de Church of Uganda, Rwanda, Burundi en Boga-Zaire. Boga ligt in het oosten van wat nu de Democratische Republiek Congo is. Het was een kerk die over vier landen heen liep.

In 1968 was hij volgens de Daily Monitor op de Lambeth-conferentie, de tienjaarlijkse bijeenkomst van anglicaanse bisschoppen uit de hele wereld, als adviseur.

BISSCHOP IN EEN STADION

Op 25 januari 1969 werd Janani Luwum in Gulu gewijd tot bisschop van het nieuwe bisdom Noord-Oeganda. Het was een openluchtdienst in het Pece Stadium. Onder de gasten waren president Milton Obote en de legerleider Idi Amin. Twee jaar later zou de een de ander verdrijven.

Als bisschop zette Luwum zich in voor leprapatiënten in Gulu. Hij haalde een Duitse groep naar zijn bisdom om boeren te trainen in landbouw, zodat de kerk ook eigen inkomsten kreeg. Het was een praktische man. Hij preekte, maar hij keek ook naar de oogst.

Op 25 januari 1971 pleegde Idi Amin een staatsgreep. De Duitse groep vertrok. Luwum bleef preken en reisde langs zijn predikanten om hen te bemoedigen.

EEN LAND ONDER DE SCHADUW VAN AMIN

Onder Idi Amin leefde Oeganda in angst. Duizenden mensen werden opgepakt, geslagen, zonder proces vastgezet of gedood. Het geweld trof in het bijzonder de Acholi en de Langi, de volken uit het noorden waar Luwum zelf vandaan kwam. In 1972 verdreef Amin de Aziatische bevolking uit het land.

Amin kwam uit een overwegend islamitisch volk. Toch is het te simpel om het conflict dat volgde een strijd tussen islam en christendom te noemen. Na de inval in Luwums huis protesteerden katholieke en protestantse bisschoppen samen met moslimimams. Luwum zelf riep religieuze leiders bij elkaar, christenen en moslims, om te spreken over mensenrechten.

In mei 1974 werd hij gekozen tot aartsbisschop. Op 9 juni 1974 werd hij geïnstalleerd, als opvolger van Erica Sabiti. Hij was de derde aartsbisschop van de provincie en de tweede Afrikaan op die plek. Volgens het Christian History Institute kwam Amin niet naar de installatie.

“IK BEN BEREID TE STERVEN IN HET LEGER VAN JEZUS”

Als aartsbisschop wilde Luwum zijn kerk hervormen. Hij waarschuwde haar zich niet aan te passen aan wat hij “de machten van de duisternis” noemde. Westminster Abbey bewaart van hem één zin die de toon zet, vrij vertaald: “Ik ben bereid te sterven in het leger van Jezus.”

Hij was geen man van grote gebaren. De Oegandese historici Tom Tuma en Phares Mutibwa noemden hem, vrij vertaald, “een zachtvaardig, vreedzaam en nederig man”. Volgens het Anglicaanse persbureau ging hij vaak zelf naar het State Research Bureau, de beruchte geheime dienst van Amin, om gevangenen vrij te krijgen.

Over zijn eigen veiligheid zei hij dat hij elke dag kon worden opgepakt. Hij zou blijven preken.

Niet iedereen was het met zijn aanpak eens. Volgens het Christian History Institute mopperden sommigen dat hij te veel met Amin samenwerkte. Luwum antwoordde dat hij niet de kant van de regering koos. Hij vertelde de president juist wat de kerk afkeurde. Zo smal is de weg voor een kerkleider onder een dictator. Wie praat, wordt medeplichtig genoemd. Wie zwijgt, ook.

Ik vind dat een vraag die je niet snel afdoet. Wat zou jij doen, als de enige deur naar gevangenen via het paleis van hun beul liep?

EEN KERSTPREEK DIE VAN DE LUCHT GING

In augustus 1976 vielen soldaten de Makerere-universiteit in Kampala binnen. Luwum zat de groep christelijke leiders voor die daarop een protestmemorandum schreef tegen moord en verkrachting met medeweten van de regering.

Met Kerst 1976 preekte hij op de radio. Volgens de Dictionary of African Christian Biography sprak hij over de overwinning van christenen door lijden heen. De uitzending werd afgebroken voordat hij klaar was.

Een woord uit die tijd is bewaard gebleven in verschillende kerkelijke bronnen, vrij vertaald: "Zolang de gelegenheid er is, preek ik het evangelie met al mijn kracht." Hij voegde eraan toe dat zijn geweten zuiver was voor God. Hij wist niet hoe lang hij op zijn stoel zou zitten, zei hij. Hij leefde alsof er geen morgen was.

Ondertussen bereidde zijn kerk een groot feest voor. In juni 1877 waren de eerste zendelingen van de Church Missionary Society in Oeganda aangekomen. Op 30 juni 1977 zou de Church of Uganda haar honderdjarig bestaan vieren.

ZATERDAG 5 FEBRUARI 1977

Op 5 februari 1977 vielen soldaten het huis van de aartsbisschop binnen. Ze zeiden dat ze naar wapens zochten. Volgens het Christian History Institute zetten ze een geweer tegen zijn ribben. Ze vonden niets.

Drie dagen later, op 8 februari, schreven bijna alle anglicaanse bisschoppen van Oeganda samen een brief aan de president. Ze protesteerden tegen de inval. Ze schreven over moorden, over mensen die verdwenen, over veiligheidsdiensten die hun macht misbruikten. De Dictionary of African Christian Biography noemt het de eerste keer dat de kerk het militaire bewind zo openlijk aansprak. De bisschoppen vroegen ook om een gesprek. Op 12 februari overhandigde Luwum het protest.

Volgens één bron ontving Amin hem op 14 februari samen met zijn vrouw in het paleis. Luwum ontkende iedere betrokkenheid bij een complot. Hij kreeg het advies zich voortaan bij zijn kerkelijke werk te houden.

“IK ZIE HIERIN DE HAND VAN GOD”

Twee dagen later, op 16 februari, werden de kerkleiders naar Kampala geroepen. Er was een grote bijeenkomst, met soldaten en publiek. Drie mannen lazen bekentenissen voor waarin ze Luwum aanwezen als een spil in een complot om wapens het land in te smokkelen. Zijn familie heeft die beschuldiging altijd ontkend. Amin vroeg de menigte wat er met de verraders moest gebeuren. Soldaten riepen dat ze gedood moesten worden.

Toen sprak Luwum de woorden tegen Kivengere die aan het begin van dit hoofdstuk staan. Er zijn ook andere laatste woorden overgeleverd. Volgens het Anglicaanse persbureau zei hij tegen de bisschoppen, toen hij werd weggeleid, vrij vertaald: “Wees niet bang. Ik

zie hierin de hand van God.” Het Christian History Institute geeft een vergelijkbare zin. Misschien zei hij het allebei, tegen verschillende mensen. Waar de bronnen verschillen, laat ik ze naast elkaar staan.

Die dag werden ook twee ministers opgepakt: Erinayo Wilson Oryema en Charles Oboth Ofumbi. Ook zij waren christen.

De volgende ochtend meldde Radio Uganda dat de drie mannen waren omgekomen. Ze zouden in een auto hebben geprobeerd de chauffeur te overmeesteren, waarna die auto was gebotst. Niemand mocht de lichamen zien.

Het verhaal hield geen stand. Henry Kyemba, minister van Volksgezondheid onder Amin, schreef in zijn boek *A State of Blood* dat de aartsbisschop was doodgeschoten. Ooggetuigen zeiden hetzelfde. Volgens de Dictionary of African Christian Biography gebeurde het op bevel van Amin. Geen rechter heeft dat ooit vastgesteld.

Over de precieze datum van zijn dood bestaat geen zekerheid. Oeganda houdt 16 februari aan, de dag van zijn arrestatie. De Church of England en de Amerikaanse Episcopal Church herdenken hem op 17 februari, de dag waarop zijn dood bekend werd.

EEN DIENST ZONDER KIST

De kerk wilde hem begraven in Kampala. Dat mocht niet. Het lichaam werd niet vrijgegeven voor een uitvaart. Volgens het Afrikaanse platform This is Africa kwamen er toch ongeveer viereenhalfduizend mensen naar de kathedraal op de heuvel Namirembe, voor een dienst zonder lichaam. Volgens het Christian History Institute preekte Erica Sabiti, de man die Luwum als aartsbisschop was opgevolgd.

Zijn lichaam werd naar het noorden gebracht, naar Mucwini, het dorp waar hij geboren was. Volgens *This is Africa* kwam het daar op 19 februari aan. Hij werd begraven bij de kerk van St. Paul in Mucwini. Het Anglicaanse persbureau schrijft dat soldaten van Amin hem daar begroeven. Een Amerikaanse bron zegt dat de familie het lichaam pas weken later kreeg. Ook hier lopen de verslagen uiteen.

Hij liet zijn vrouw Mary Lawinyo achter en, volgens de meeste bronnen, negen kinderen. Mary overleed in 2019, drieënnegentig jaar oud.

Festo Kivengere verwachtte dat hij de volgende zou zijn. Hij vluchtte met zijn gezin, deels te voet, het land uit. Binnen een jaar schreef hij een boek met de titel *I Love Idi Amin*. Daarin vroeg hij hoe hij, na alles wat Amin had gedaan, minder kon doen dan hem liefhebben. Het is de stem van dezelfde opwekking die Luwum in 1948 had geraakt.

Op 30 maart 1977 was er een herdenkingsdienst in Westminster Abbey in Londen. In Oeganda vierde de kerk in juni toch haar honderdjarig bestaan, onder leiding van Luwums opvolger Silvanus Wani. Volgens predikant Geoffrey Byarugaba leek het meer op rouw dan op feest. In zijn eigen kerk werd Luwum uitgeroepen tot de eerste martelaar van haar tweede eeuw.

In 1979 verdreven Tanzaniaanse troepen het bewind van Amin. Amin vluchtte naar het buitenland. Hij is nooit berecht.

Ik denk aan het dorp waar Luwum begon. Hij preekte er als jonge man tegen drank en werd daarom opgepakt. Bijna dertig jaar later sprak hij een president tegen en werd hij om die reden gedood. Tussen die twee momenten ligt een leven van fietsen, lesgeven, bemiddelen en bezoeken. Wat maakte het verschil tussen de kerkganger van voor 1948 en de man in Kampala? Hij heeft het zelf nooit groots uitgelegd. Hij preekte zolang de gelegenheid er was.

EEN BEELD BOVEN DE WESTDEUR

In juli 1998 werden boven de westingang van Westminster Abbey tien beelden onthuld van christelijke martelaren uit de twintigste eeuw. Het beeld van Janani Luwum is gemaakt door de beeldhouwer Corin Johnson.

In Oeganda is 16 februari sinds 2015 een nationale feestdag. Voor de eerste grote herdenking dat jaar werd John Sentamu, aartsbisschop van York, als prediker naar Mucwini gevraagd. Het graf bij de kerk is een plek van bedevaart geworden.

In Mucwini, bij een dorpskerk in het noorden, ligt de man die als jongen daar het vee hoedde. In Londen staat hij in steen boven de westdeur van Westminster Abbey, met zijn gezicht naar de straat.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte in Mucwini, Acholi; opleiding in Gulu en Boroboro; bekering op 6 januari 1948 in de Oost-Afrikaanse opwekking; studie in Buwalasi vanaf 1949; wijding tot diaken op 21 december 1955 en priester in 1956; studie in Canterbury en Londen; directeur van Buwalasi; provinciaal secretaris in september 1966; bisschop van Noord-Oeganda op 25 januari 1969; aartsbisschop in 1974; afgebroken kerstpreek 1976; inval in zijn huis op 5 februari 1977; protestbrief van de bisschoppen in februari 1977; openbare beschuldiging en arrestatie op 16 februari 1977, samen met de ministers Oryema en Oboth Ofumbi; de woorden tegen Kivengere; de valse verklaring over een auto-ongeluk; zijn dood door kogels; begrafenis in Mucwini; herdenkingsdienst in Westminster Abbey op 30 maart 1977; beeld boven de westdeur sinds juli 1998.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: dat hij voor 1948 nog niet bekeerd was (zijn biograaf Margaret Ford); de namen van

de predikers Yusto en Josephine Otunno en de naam van zijn vader (alleen de Daily Monitor); de arrestatie met acht anderen in Kitgum en zijn woorden tegen de bewakers (alleen de Daily Monitor); het preken uit een boom en de fietstochten (alleen Christian History Institute); het geweer tegen zijn ribben; het gesprek met Amin op 14 februari (één bron).

Onbevestigd: zijn geboortjaar (1922 of 1924); de exacte datum van zijn dood (16 of 17 februari 1977); de precieze laatste woorden tegen de bisschoppen; wanneer zijn lichaam aan de familie werd gegeven; het aantal kinderen (de meeste bronnen zeggen negen, één zegt vijf); wie het bevel tot de moord gaf.

Duiding: de beschuldiging van wapensmokkel is nooit bewezen en wordt door zijn familie en zijn kerk afgewezen. De kritiek dat hij te dicht bij Amin stond, komt uit één bron en laat zien hoe smal de weg was voor kerkleiders onder zijn bewind.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Westminster Abbey, "Janani Luwum" (commemorations)
2. Westminster Abbey, "Janani Luwum" (our history)
3. Dictionary of African Christian Biography, "Luwum, Janani" (Norbert C. Brockman)
4. Dictionary of African Christian Biography, "Luwum, Janani Jakaliya" (tweede artikel)
5. Dictionary of African Christian Biography, "Luwum, Janani Jakaliya" (John Kateeba Tumwine)
6. Dictionary of African Christian Biography, "Kivengere, Festo"
7. Daily Monitor, "Luwum, the fearless shepherd"
8. Daily Monitor, "Occasion to celebrate 100 years of Christianity turns into mourning"
9. The Episcopal Church, Feast of Janani Luwum (bulletin insert, 2023)

10. Christian History Institute, "Janani Luwum felt the hand of the Lord in Uganda"
11. Christian History Institute, "Costly Love, Radical Forgiveness"
12. Anglican Communion News Service, 7 februari 1997 (archief Worldwide Faith News)
13. Anglican Communion News Service, januari 2015
14. Anglican Communion News Service, januari 2017
15. This is Africa, "Marking 40 years of the martyrdom of Janani Luwum"
16. Wikipedia, "Janani Luwum" (startpunt)

Nawoord

Een Javaan op een stoel van gelijke hoogte. Een vrouw met ossenkarren in de hongerjaren. Een profeet op blote voeten. Een slavin die in Venetië haar vrijheid kreeg. Een ouderling die bad voordat het licht werd. Een sadhoe die de bergen in liep en niet terugkwam. Een doctor die zijn diploma's in zee gooide. Een aartsbisschop die bleef staan.

Ze kenden elkaar niet. Ze spraken andere talen, hoorden bij andere kerken en leefden in andere eeuwen. Wat ze deelden, was dat ze het geloof niet als iets van buitenlanders zagen. Ze maakten het tot hun eigen zaak, in hun eigen taal en in hun eigen land, en betaalden daar vaak een prijs voor.

Bij een paar van hen weten we minder dan we zouden willen. Soms zijn de bronnen schaars, soms hebben latere bewonderaars het verhaal mooier gemaakt dan het was. Ik heb geprobeerd daar eerlijk over te zijn. Wat overblijft, is nog steeds genoeg om stil van te worden.

In het tweede deel volgen acht anderen, van een bevrijde slaaf die bisschop werd tot een evangelist uit Argentinië.

Hierna zag ik en zie, een grote menigte, die niemand tellen kon, uit alle naties, stammen, volken en talen. (Openbaring 7:9)